

"עין תחת עין" – An Eye for an Eye

Introduction

COMPETING JUDICIAL CONSIDERATIONS

From time immemorial, penal codes have grappled with finding the appropriate balance between the often competing objectives of restitution, retribution, rehabilitation, and deterrence. This issue is particularly poignant in the case of a person who assaults another. If one person gouges out another person's eye or chops off another person's hand, what form of punishment should he receive? In an ideal world, perhaps one would be able to remove the assailant's eye or hand and transplant it into the victim. This might achieve a reversal of some of the damage caused to the victim, while also serving as a powerful message to the would be perpetrator. But, given the current medical reality in which one cannot simply transplant an entire eye or hand from any person to another,^[1] what would be the closest approximation of justice served?

On the one hand, exacting the eye or hand of the aggressor might be the most effective form of deterrence, even if it could not be transplanted. Yet, this method offers little tangible benefit to the injured party. In contrast, monetary payment could help compensate the victim for the loss of his vision, but it does not provide nearly the same satisfying sense of just deserts as would physical punishment.

TALION TEXTS

Two passages in the Torah present the penalties for various forms of assault and battery, and the literal reading of each seems to indicate that *lex talionis* (Latin for law of retaliation, or measure for measure physical punishment) is employed:

The first of these is found in Shemot 21:22-25:

EN/HE

(כב) וכי ינצו אנשים ונגפו אשה הרה וינצאו ילדיה ולא יהיה אסון ענוש יענש כאשר ישית עליה בעל האשה ונתן בפללים. (כג) ואם אסון יהיה ונתתה נפש תחת נפש. (כד) עין תחת עין שן תחת שן יד תחת יד רגל תחת רגל. (כה) כויה תחת כויה פצע תחת פצע חבורה תחת חבורה.

This principle is repeated almost verbatim in Vayikra 24:19-20:

EN/HE

(יט) ואיש כי יתן מום בעמיתו כאשר עשה לו. (כ) שבר תחת שבר עין תחת עין שן תחת שן כאשר יתן מום באדם כן ינתן בו.

A third passage in Devarim 25:11-12 similarly describes the administering of bodily punishment in a case of assault:

EN/HE

(יא) כי ינצו אנשים יחדו איש ואחיו וקרבה אשת האחד להציל את אישה מיד מכהו ושלהח

יָדָה וְהִזְיָקָה בְּמִשְׁפָּי. (יב) וְקָצַתָּהּ אֶת כַּפָּה לֹא תַחֹס עֵינֶךָ.

Finally, in discussing the punishment of perjured witnesses, Devarim 19:19-21 states that talion punishment is meted out, implying that the witnesses' testimony would have caused the dismembering of the falsely accused person:

EN/HE

(יט) וַעֲשִׂיתֶם לוֹ כְּאֲשֶׁר זָמַם לַעֲשׂוֹת לְאֶחָיו וּבַעֲרַתְהָ הָרַע מִקֶּרְבֶּךָ. (כ) וְהִנְשֵׂאֲרִים יִשְׁמְעוּ וַיִּרְאוּ וְלֹא יִסְפוּ לַעֲשׂוֹת עוֹד כַּדָּבָר הָרַע הַזֶּה בְּקֶרְבֶּךָ. (כא) וְלֹא תַחֹס עֵינֶךָ נֶפֶשׁ בְּנֶפֶשׁ עֵין בְּעֵין שׁוֹ בָּשׂוּן יָד בְּיָד רֶגֶל בְּרֶגֶל.

COMPLICATING FACTORS

From the simple reading of the above texts, it would appear that the Torah favors retributive justice over financial compensation.^[2] However, other verses may indicate that monetary payments do exist in some cases of bodily injury. One example is Shemot 21:18-19:

EN/HE

(יח) וְכִי יִרְיֶב אֲנָשִׁים וְהָכָה אִישׁ אֶת רֵעֵהוּ בְּאֶבֶן אוּ בְּאֶגְרֹף וְלֹא יָמוּת וְנָפַל לְמִשְׁכָּב. (יט) אִם יָקוּם וְהִתְהַלֵּךְ בַּחוּץ עַל מִשְׁעָנָתוֹ וְנָקָה הַמֶּכֶה רַק שְׂבִיתוֹ יִתֵּן וְרָפָא יִרְפָּא.

Furthermore, what if either the assailant or victim is poor or rich or blind – how should these factors impact the verdict? Or what if a person only partially blinds another person or knocks out only a baby tooth – how does one mete out justice in such a case using a talion method?^[3] And, practically, should the potential for additional medical complications that may or may not result from administering a corporal punishment play a role in selecting the appropriate penalty?

Partially in response to these questions, the overwhelming majority of Talmudic sages rule that in the case of bodily harm, the guilty party pays restitution rather than being mutilated himself. But is this the simple interpretation of the verses in the Torah? Does the *peshat* of the Biblical texts differ from the Rabbinic verdict? If so, why is this? And, most importantly, how can the *peshat* and *derash* be reconciled?

[1] A kidney or cornea might be another matter.

[2] This is especially true of the two passages in Devarim, the second of which speaks explicitly of chopping off a hand. While the earlier passages in Shemot and Vayikra might be interpreted metaphorically, the two Devarim passages each contain a warning of "לֹא תַחֹס עֵינֶךָ" which would not be expected in a case of a mere monetary penalty. Additionally, without talionic punishment, it is difficult to construct a case in which the testimony of witnesses could result in a person being maimed.

[3] This issue is raised by [Midrash Aggadah \(Buber\)](#) and [R. Saadia Gaon](#).

"עין תחת עין" – An Eye for an Eye

Exegetical Approaches

Overview

Commentators disagree over whether the literal talionic meaning of "עין תחת עין" is also the simple meaning of the verse when viewed in context. While early sources going back to the time of the second Beit HaMikdash, such as Jubilees and Philo, render the verse literally, later Rabbinic sources almost unanimously reject this option and interpret the verse metaphorically. This leads medieval and modern exegetes to struggle valiantly to reduce the tension between the literal retributive understanding of the verse and its Rabbinic interpretation. Some, like R. Saadia, go to great lengths to demonstrate how the Midrash is really the verse's simple meaning. Others, like Ibn Ezra and the Rambam view the verse as presenting an ideal which must be converted and translated when applied to real life. Finally, the Hoil Moshe differentiates between the generation of former slaves to which the Torah was originally given and future, more civilized, generations.

Physical Punishment

"עין תחת עין" is understood literally, and talionic retribution is administered.

SOURCES: [Jubilees](#), [Philo](#), Boethusians cited in [Megillat Taanit](#),^[1] [R. Eliezer](#),^[2] Ben Zuta (the Karaite) cited by [Ibn Ezra](#)^[3]

Judicial theory – Philo focuses on the need for appropriate retribution for the person who committed the crime. Thus, he explains that proper justice mandates a measure for measure punishment, exactly equal to the damage that was done, be it injury to life, limbs, or property.^[4] Talionic justice also serves as a significant deterrent to others who might consider committing such a crime.

"נָפֶשׁ תַּחַת נָפֶשׁ" – According to this approach, both "נָפֶשׁ תַּחַת נָפֶשׁ" and "עין תחת עין" refer to retribution in kind.

Biblical parallels – The principle of "מידה כנגד מידה", or "just deserts", is a dominant motif in Tanakh.^[5] A classic case of *lex talionis* is the cutting off of AdoniBezek's thumbs and big toes in [Shofetim 1:6-7](#) as a repayment in kind for his doing the same to other kings.^[6]

Morality – Megillat Taanit cites the Boethusians as saying "יהו שוים כאחד", i.e. that the person who committed the assault deserves to be no better off than his victim. The principle of talion also treats all people as equals, as a wealthy person who maims a fellow man suffers just like a poor person who did the same.^[7] Finally, see Philo who notes that it would be unjust to exact a punishment which bears no resemblance to the offense committed.

Only for intentional – R. Eliezer in the Mekhilta specifies that talion does not apply in a case where the

action was unintentional.^[8]

The eye of a slave – Philo explains that the law of talion does not apply to a master who knocks out the eye of his slave, not because the action is less blameworthy,^[9] but rather because mutilating the master will only cause him to take revenge and to further abuse his slave. Thus, in such a case, the slave simply goes free.

"וְקָצְתָה אֶת כַּפָּה" in Devarim 25:12 – Some modern scholars have proposed that "כַּפָּה" refers to the woman's private parts (as in "כף הירך").^[10] According to their suggestion, this law would be a close approximation of talion.^[11] This would also account for the need for the verse to conclude with "לֹא תִחַס" "עֵינֶיךָ".

Talion for perjured witnesses – According to this position, the verse in Devarim 19:21 is also rendered literally, and it speaks of a case where the false witnesses testified that a person had committed an assault for which he would have been punished by mutilation. Thus, they receive this very punishment which they had attempted to inflict.

"רֵק שְׁבִתוֹ יִתֵּן וְרָפָא יִרְפָּא" – This approach can maintain that, in addition to being punished by losing his eye, the assailant must also compensate his victim for his medical expenses and loss of salary.^[12] Alternatively, these payments applies only in a case where there was no permanent loss of limb.^[13]

Monetary Compensation

"עֵין תַּחַת עֵין" is interpreted metaphorically, and monetary compensation is given for the exact value of the limb lost.

SOURCES: [Mishna](#), [Midreshei Halakhah](#), [Talmud Yerushalmi](#), [Talmud Bavli](#), [Targum Pseudo-Jonathan](#),^[14] [Midrash Aggadah \(Buber\)](#), [R. Saadia Gaon](#), [R. Chananel](#), [Rashi](#), [R. Yehuda HaLevi](#), [Rashbam](#), [R. Yosef Bekhor Shor](#), [Ralbag](#), [Akeidat Yitzchak](#), [Abarbanel](#), [Netziv](#)

Meaning of the metaphor – The formulation of "עֵין תַּחַת עֵין" comes to teach that the assailant must make the victim whole again by compensating him in full for all aspects of his injury.^[15]

"נָפַשׁ תַּחַת נָפַשׁ" – Commentators disagree over whether this phrase (which appears immediately before "עֵין תַּחַת עֵין") is also to be rendered metaphorically:

- **Monetary compensation** – R. Yehuda HaNasi in the Mekhilta and Bavli maintains that the passage is consistent in its use of language, and that this phrase similarly refers to monetary compensation^[16] for a life which was taken inadvertently.^[17]
- **Capital punishment** – The first opinion in the Mekhilta and most other commentators assert that this phrase is rendered literally, even though all of the parallel phrases in the following verse are not.^[18] Mekhilta DeRashbi and Sifra prove this from the verses in [Bemidbar 35:30-31](#) which explicitly prohibit the exacting of blood money.

Judicial theory – This approach views the primary purpose of justice to be restitution. R. Yehuda HaLevi and R"Y Bekhor Shor emphasize that harming the perpetrator serves no purpose for his victim, who will be much better served if he is compensated for his loss.

Issues of implementation – Many of these sources emphasize that it would be near impossible to implement talion in a fair way, as there can be wide ranging variations in the degrees of injury and original physical conditions of different assailants or victims.^[19] They therefore claim that there is no alternative to monetary compensation, which can at least be adjusted to account as necessary for differing circumstances.

Biblical parallels – R. Yishmael in the Mekhilta^[20] equates the laws of assault with the laws of property damage. These latter laws also contain the formula of "נָפֵשׁ תַּחַת נָפֵשׁ", yet they explicitly mandate monetary compensation ("וַיִּמְכֶּה בְּהִמָּה יִשְׁלַמְנָה") rather than retribution.^[21]

"כֹּאשֶׁר עָשָׂה כֵן יַעֲשֶׂה לוֹ" – This phrase and the similar words of "כֹּאשֶׁר יֵתֵן מוֹם בְּאָדָם כֵן יִנָּתֵן בוֹ" would appear to argue against this approach. See R. Saadia Gaon and R. Chananel who cite the parallel formulations in Shofetim 15:11 and Ovadiah 1:15-16, in an attempt to demonstrate that these need not imply exact measure for measure punishment.^[22]

Intentional / unintentional – According to this approach, these verses can refer to both intentional and unintentional personal injury.

The eye of a slave – For this position, there is not such a fundamental distinction between injuring a regular person or a slave, as the penalty in both is a financial one.

"וְקָצַתָּ אֶת כַּפֶּה" in **Devarim 25:12** – R. Yehuda in the Sifre similarly reads this phrase as a metaphor for monetary payment. The Sifre also presents an alternative literal option that requires one to assume that the woman's actions constituted a life threatening danger, thereby justifying amputation of her hand.

Perjured witnesses – Ralbag notes the difficulty in this verse, as according to this approach there is no case where testimony can cause a loss of limb.

"רַק שְׁבִתוֹ יֵתֵן וְרָפָא יִרְפָּא" – Mekhilta DeRashbi cites this verse as proof that the penalty for a man who wounds another involves monetary compensation. R. Chananel adds that if the assailant himself loses a limb, he will not be able to pay the medical costs of his victim.

Two Tracks

Torah law reflects the validity of both the literal and metaphorical interpretations. There are a number of variations of this approach:

Case Dependent

The verse refers to talion, but monetary compensation may be implemented in some cases, depending on

the preferences of the parties or the type of injury.

SOURCES: [Josephus](#), [Ibn Ezra](#), [Ramban](#), [Shadal](#), [R. D"Z Hoffmann](#)

Determining factors – This group of commentators present a number of different possibilities:

- **Victim's choice** – Josephus states that the victim is given the option of deciding whether to accept money instead.
- **Perpetrator's choice** – Ibn Ezra says that the perpetrator can choose whether to pay ransom for his limb.
- **Court's choice** – Shadal suggests that the Torah left the decision to the discretion of the judges,^[23] in order to prevent a situation where a wealthy person can maim as he pleases as he would only need to pay compensation.
- **Permanent or non-permanent injury** – Ramban offers the possibility that permanent loss of limbs would be punished by talion, while non-permanent injuries would be compensated financially.

Judicial theory – According to Josephus, the primary goal of the law is to help the victim. Shadal highlights the need for penal code flexibility in order to maintain an orderly society.

Biblical parallels – Ibn Ezra references the case of an owner whose ox repeatedly gored who is also allowed to pay ransom instead of being killed.

"וְקִצְתָּהּ אֶת כֹּפֶה" in Devarim 25:12 – Ibn Ezra explains this verse also to refer only to a case where the woman cannot pay.

Evolving Society

The literal interpretation of the verse was its intended meaning for the generation of the Exodus, but the metaphorical understanding is its import for future generations.

SOURCES: [Hoil Moshe](#)

Morality – The Hoil Moshe explains that the uncivilized society of former slaves required a harsh penal code, as monetary punishments would not have sufficed to deter people from committing assault.

Judicial theory – The Hoil Moshe emphasizes the deterrent aspect of the legal system.

Parallel cases – This type of approach is adopted by the Rambam^[24] with regard to the need of the generation of the Exodus for a Mishkan and sacrifices. It is also implemented by the Hoil Moshe himself in several other instances.^[25]

Ideal vs. Reality

The Torah's formulation conveys that the perpetrator truly deserves to lose a limb, even though this is not the punishment which is actually implemented.

SOURCES: [Rambam](#), [Seforno](#)

Judicial theory and implementation – Seforno explains that while strict justice would require measure for measure retribution, practical concerns prevent its implementation.

[¹] This version is found only in the Oxford manuscript of the Scholion, but not in the Parma manuscript.

[²] This appears to be the simple understanding of R. Eliezer's position as found in the Oxford, Munich, and Vatican manuscripts of the Mekhilta (and it also matches the version of R. Eliezer found in Lekach Tov Shemot 21:24). In these manuscripts, it is R. Yishmael who takes the position of monetary compensation, while R. Eliezer says "שאינו משלם אלא ממש" (the word "ממש" appears also in the version of R. Eliezer found in Bavli BK 84a – see below). On the general tendency of R. Eliezer's rulings to adhere to the literal (or simple) reading of the Biblical text (and the similarity of his rulings to the positions of other sources from the Second Temple period), see Y. Gilat, משנתו של ר' אליעזר בן הורקנוס, (Jerusalem 1968).

See, however, the early Constantinople and Venice printings of the Mekhilta, which read R. Eliezer instead of R. Yishmael in the earlier part of the passage, and "ממון" instead of "ממש" in the latter section (as well as attributing the latter statement to R. Yitzchak). These may be influenced by R. Ashi's statement in the Bavli BK 84a which reinterprets R. Eliezer's position to be saying merely that the payment is determined based on the value of the assailant's eye, but not that he actually loses his eye. [See also Yalkut Shimoni 338, in his version of the Mekhilta, who explains R. Eliezer in a way which conforms with R. Ashi's understanding.]

[³] See also the Karaite commentaries of Yefet b. Ali in MGWJ (1897): 205 and Aharon b. Eliyahu in Keter Torah, Shemot p. 143. Ibn Ezra in his Short Commentary cites this position in the name of the Karaites ("המכחישים").

[⁴] Cf. the [Rambam's](#) similar formulation.

[⁵] It should be noted, though, that many of these instances are with regard to murder – see Bereshit 9:6, Bemidbar 35:33, Shemuel I 15:33, Shemuel II 12:9-12 (murder and adultery), and Melakhim 21:19.

[⁶] Cf. Ralbag's interpretation of this episode.

[⁷] This would not be true for monetary compensation. Cf. Shadal below.

[⁸] See also Philo who specifies that the law applies in a case where there is "plotting". However, it should be noted that the context of the verse appears to be injury to an unintentional bystander.

[⁹] Cf. the parallel laws in [Ancient Near Eastern codes](#).

[¹⁰] See two different variations in L. Eslinger, "The Case of an Immodest Lady Wrestler in Deuteronomy XXV 11-12," VT 31 (1981): 269-81, and J. Walsh, "'You Shall Cut off Her...Palm'? A Reexamination of

Deuteronomy 25:11–12", JSS 49:1 (2004): 47-58. They differ fundamentally on whether "וְקָצַתְךָ" means to cut off or to shave.

[11] Cf. Philo who offers an alternative explanation.

[12] Cf. R. Chananel below who rejects this possibility.

[13] This is how some Karaite commentaries interpret the verse – see Aharon b. Yosef in HaMuvkhar Shemot p.42a. Cf. Ramban below.

[14] Cf. [Targum Yerushalmi](#).

[15] Cf. [R. D"Z Hoffmann](#). According to this reading, the first "עֵינַי" in the phrase refers not to the assailant's eye, but rather to the replacement being provided for the victim's eye. Alternatively, this position could explain that the Torah is expressing the need for compensation using hyperbolic language in order to emphasize the severity of the act. Cf. the similar (but yet fundamentally different) position of Ibn Ezra and Seforno below.

[16] See below regarding use of the phrase in Vayikra 24:18.

[17] The case in the Torah is one in which an uninvolved bystander was killed in the course of a fight between two other individuals. Regarding the verses in Bemidbar 35:30-31 which prohibit the taking of blood money for human life, see Abarbanel who explains that these refer only to a fully intentional or completely accidental killer, but not to a case in which one intended to kill one person and ended up accidentally killing another.

[18] R. Yosef Bekhor Shor explains the rationale behind the distinction by pointing out that a living person can be compensated for bodily injury, but a dead person can no longer be compensated for his life.

[19] The Yerushalmi raises the case of a blind assailant, Midrash Aggadah (Buber) notes the impossibility of taking away only one-third of someone's vision, and R. Saadia and R. Chananel add the concern that maiming a person may lead to additional fatal complications.

[20] See also the Sifra and Bavli Bava Kamma.

[21] However, in the case of property damage, "וְנִפְשׁוֹ תַחַת נֶפֶשׁ" indicates that a live animal can be transferred to compensate for the loss of the animal which was killed. This is not the case with regard to personal injury.

[22] However, these parallels are suspect, as neither the verse in Shofetim, nor the verse in Ovadiah, refer to monetary compensation. Rather, both, unlike the verses regarding assault, refer to a retributive punishment.

[23] Cf. R. D"Z Hoffmann.

[24] See Moreh Nevukhim 3:32-34.

[25] See Hoil Moshe Shemot 21:20 "ואלו היה הדור ראוי היתה אוסרת לגמרי לקנות עבד", Vayikra 16:8 "ומי יודע מה דבר", Bemidbar 30:2. See also Shadal Shemot 21:12, Bemidbar 35:12.

Sources

Biblical Texts

שמות כ"א: ח-י"ט

(יח) וכי יריבו אנשים והכה איש את רעהו באבן או באגרף ולא ימות ונפל למשכב. (יט) אם יקום והתהלך בחוץ על משענתו ונקה המכה רק שבתו יתן ורפא ורפא.

שמות כ"א: כ"ב-כ"ה

(כב) וכי ינצו אנשים ונגפו אשה הרה וינצאו ילדיה ולא יהיה אסון ענוש יענש כאשר ישית עליו בעל האשה ונתן בפללים. (כג) ואם אסון יהיה ונתתה נפש תחת נפש. (כד) עין תחת עין שן תחת שן יד תחת יד רגל תחת רגל. (כה) כוניה תחת כוניה פצע תחת פצע חבורה תחת חבורה.

שמות כ"א: כ"ט-ל'

(כט) ואם שור נגח הוא מתמל שלשם והועד בבעליו ולא ישמרנו והמית איש או אשה השור יסקל וגם בעליו יומת. (ל) אם כפר יושת עליו ונתן פדיו נפשו ככל אשר יושת עליו.

ויקרא כ"ד: י"ז-כ"א

(יז) ואיש כי יכה כל נפש אדם מות יומת. (יח) ומכה נפש בהמה ישלמנה נפש תחת נפש. (יט) ואיש כי יתן מום בעמיתו כאשר עשה כו יעשה לו. (כ) שבר תחת שבר עין תחת עין שן תחת שן כאשר יתן מום באדם כו ינתן בו. (כא) ומכה בהמה ישלמנה ומכה אדם יומת.

במדבר ל"ה: ל'-ל"א

(ל) כל מכה נפש לפי עדים ירצח את הרצח ועד אחד לא יענה בנפש למות. (לא) ולא תקחו כפר לנפש רצח אשר הוא רשע למות כי מות יומת.

דברים י"ט: ט"ו-כ"א

(טו) לא יקום עד אחד באיש לכל עון ולכל חטאת בכל חטא אשר יחטא על פי שני עדים או על פי שלשה עדים יקום דבר. (טז) כי יקום עד חמש באיש לענות בו סרה. (יז) ועמדו שני האנשים אשר להם הריב לפני ה' לפני הכהנים והשפטים אשר יהיו בימים ההם. (יח) ודרשו השפטים היטב והנה עד שקר העד שקר ענה באחיו. (יט) ועשיתם לו כאשר זמם לעשות לאחיו ובערת הרע מקרבך. (כ) והנשאים ישמעו ויראו ולא יספו לעשות עוד כדבר הרע הזה בקרבך. (כא) ולא תחוס עינד נפש בנפש עין בעין שן בשן יד ביד רגל ברגל.

דברים כ"ה: י"א-י"ב

(יא) כִּי יִנְצוּ אַנְשִׁים יַחְדָּו אִישׁ וְאָחִיו וְקָרְבָּה אֶשֶׁת הָאָחֵד לְהַצִּיל אֶת אִשָּׁה מִיַּד מִכָּהוּ וְשָׁלַחַהּ יָדָהּ וְהִחְזִיקָהּ בְּמַבְשָׂיו. (יב) וְקָצַתָּהּ אֶת כַּפָּה לֹא תַחֹס עֵינֶךָ.

שופטים א' וי-ז'

(ו) וַיִּנָּס אֲדָנִי בְּזָק וַיִּרְדְּפוּ אַחֲרָיו וַיֹּאחֲזוּ אֹתוֹ וַיִּקְצְצוּ אֶת בְּהֵנוֹת יָדָיו וְרַגְלָיו. (ז) וַיֹּאמֶר אֲדָנִי בְּזָק שִׁבְעִים מְלָכִים בְּהֵנוֹת יָדֵיהֶם וְרַגְלֵיהֶם מְקַצְצִים הָיוּ מְלָקָטִים תַּחַת שְׁלַחְנֵי כַּאֲשֶׁר עָשִׂיתִי כִּן שָׁלַם לִי אֱלֹהִים וַיְבִיאָהוּ יְרוּשָׁלַם וַיָּמָת שָׁם.

מלכים א' כ': ל"ט-מ"ב

(לט) וַיְהִי הַמֶּלֶךְ עֵבֶר וְהוּא צָעַק אֶל הַמֶּלֶךְ וַיֹּאמֶר עֲבַדְךָ יָצָא בְּקָרֶב הַמִּלְחָמָה וְהִנֵּה אִישׁ סָר וַיָּבֵא אֵלַי אִישׁ וַיֹּאמֶר שָׁמַר אֶת הָאִישׁ הַזֶּה אִם הִפְקַד יִפְקַד וְהִיָּתָה נִפְשָׁךְ תַּחַת נַפְשׁוֹ אוֹ כִּכָּר כֶּסֶף תִּשְׁקוֹל. (מ) וַיְהִי עֲבַדְךָ עָשָׂה הֵנָּה וְהִנֵּה וְהוּא אֵינְנוּ וַיֹּאמֶר אֵלָיו מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל כִּן מִשְׁפָּטְךָ אֵתָּה חָרַצְתָּ. (מא) וַיִּמָּהַר וַיִּסֶר אֶת הָאֶפֶר מֵעַל מַעְלֵי עֵינָיו וַיִּכַּר אֹתוֹ מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל כִּי מֵהִנְבְּאִים הוּא. (מב) וַיֹּאמֶר אֵלָיו כֹּה אָמַר ה' יַעַן שְׁלַחְתָּ אֶת אִישׁ חֲרָמִי מִיַּד וְהִיָּתָה נִפְשָׁךְ תַּחַת נַפְשׁוֹ וְעַמְּךָ תַּחַת עַמּוֹ.

מלכים ב' י': כ"ד

וַיָּבֵאוּ לַעֲשׂוֹת זְבָחִים וְעִלּוֹת וַיְהוּא שָׁם לוֹ בַּחוּץ שְׁמֹנִים אִישׁ וַיֹּאמֶר הָאִישׁ אֲשֶׁר יִמְלֹט מִן הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר אֲנִי מֵבִיא עַל יָדֵיכֶם נַפְשׁוֹ תַּחַת נַפְשׁוֹ.

איוב ט"ז: ד'

גַּם אֲנֹכִי כִכֶם אֲדַבְּרָה לוֹ יֵשׁ נַפְשְׁכֶם תַּחַת נַפְשִׁי אַחֲבִירָה עֲלֵיכֶם בְּמַלְיָם וְאֲנִיעָה עֲלֵיכֶם בְּמוֹ רֵאשִׁי.

Ancient Near Eastern Texts**חוקי אורנמו י"ח-כ"ב, כ"ח**

18. If a man knocks out the eye of another man, he shall weigh out ½ a mina of silver. 19. If a man has cut off another man's foot, he is to pay ten shekels. 20. If a man, in the course of a scuffle, smashed the limb of another man with a club, he shall pay one mina of silver. 21. If someone severed the nose of another man with a copper knife, he must pay two-thirds of a mina of silver. 22. If a man knocks out a tooth of another man, he shall pay two shekels of silver.

28. If a man appeared as a witness, and was shown to be a perjurer, he must pay fifteen shekels of silver.

חוקי אשנונה מ"ב-מ"ז

מ"ב. איש כי ישך את אף רעהו ויקצצו, "מאנא" כסף אחת ישקל; (תחת) עין, "מאנא" אחת; (תחת) שן, מחצית "מאנא"; (תחת) און, מחצית "מאנא"; (תחת) סטירת לחי, עשרה שקלים כסף ישקל. מ"ג. איש כי יקצץ את אצבע רעהו, שתי שלישיות "מאנא" כסף ישקל. מ"ד. כי (יריבו? אנשים) והפיל איש את רעהו ארצה ושבר את ידו (?), מחצית "מאנא" כסף ישקל. מ"ה. אם את רגלו ישבר, מחצית "מאנא" כסף ישקל. מ"ו. כי יכה איש את רעהו ושבר את... שתי שלישיות מאנא" כסף ישקל. מ"ז. כי יכה (?) איש את רעהו... עשרה שקלים כסף ישקל.

חוקי חמורבי א'-ד'

[1] If any one ensnare another, putting a ban upon him, but he can not prove it, then he that ensnared him shall be put to death. [2] If any one bring an accusation against a man, and the accused go to the river and leap into the river, if he sink in the river his accuser shall take possession of his house. But if the river prove that the accused is not guilty, and he escape unhurt, then he who had brought the accusation shall be put to death, while he who leaped into the river shall take possession of the house that had belonged to his accuser. [3] If any one bring an accusation of any crime before the elders, and does not prove what he has charged, he shall, if it be a capital offense charged, be put to death. [4] If he satisfy the elders to impose a fine of grain or money, he shall receive the fine that the action produces.

חוקי חמורבי קצ"ו-ר"ה

[196] If a man put out the eye of another man, his eye shall be put out. [An eye for an eye] [197] If he break another man's bone, his bone shall be broken. [198] If he put out the eye of a freed man, or break the bone of a freed man, he shall pay one gold mina. [199] If he put out the eye of a man's slave, or break the bone of a man's slave, he shall pay one-half of its value. [200] If a man knock out the teeth of his equal, his teeth shall be knocked out. [A tooth for a tooth] [201] If he knock out the teeth of a freed man, he shall pay one-third of a gold mina. [202] If any one strike the body of a man higher in rank than he, he shall receive sixty blows with an ox-whip in public. [203] If a free-born man strike the body of another free-born man or equal rank, he shall pay one gold mina. [204] If a freed man strike the body of another freed man, he shall pay ten shekels in money. [205] If the slave of a freed man strike the body of a freed man, his ear shall be cut off.

חוקי החיתים ו'-י"ח

6. If anyone blind a free man or knock out his teeth, formerly they would give one pound of silver, now he shall give twenty half-shekels of silver. 8. If anyone blind a male or female slave or knock out their teeth, he shall give ten half-shekels of silver, he shall let it go to his home. 10. If anyone injure a man so that he cause him suffering, he shall take care of him. Yet he shall give him a man in his place, who shall work for him in his house until he recovers. But if he recover, he shall give him six half-shekels of

silver. And to the physician this one shall also give the fee. 17. If anyone cause a free woman to miscarry, if it be the tenth month, he shall give ten half-shekels of silver, if it be the fifth month, he shall give five half-shekels of silver. 18. If anyone cause a female slave to miscarry, if it be the tenth month, he shall give five half-shekels of silver.

חוקי אשור א':ח'

If a woman in a quarrel injure the testicle of a man, one of her fingers they shall cut off. And if a physician bind it up and the other testicle which is beside it be infected thereby, or take harm; or in a quarrel she injure the other testicle, they shall destroy both of her eyes.

Classical Texts

יובלים ד':מ"ג-מ"ה

(מג) ומקץ היובל הזה הומת קין אחריו בשנה ההיא, ביתו נפל עליו וימת בתוך ביתו, ויומת בקרב אבניו. (מד) כי באבן המית את הבל ובאבן הומת גם הוא, על פי משפט הצדק. (מה) לכן חרות על לוחות השמים לאמור, בדבר אשר המית איש את רעהו בו יומת, כאשר נתן מוס בעמיתו כן יעשו לו.

פילון, על החוקים המיוחדים ג':ל"א:קע"ג-קע"ה

(173) Moreover, if any woman, hearing that her husband is being assaulted, being out of her affection for him carried away by love for her husband, should yield to the feelings which overpower her and rush forth to aid him, still let her not be so audacious as to behave like a man, outrunning the nature of a woman; but even while aiding him let her continue a woman. For it would be a very terrible thing if a woman, being desirous to deliver her husband from an insult, should expose herself to insult, by exhibiting human life as full of shamelessness and liable to great reproaches for her incurable boldness; (174) for shall a woman utter abuse in the marketplace and give vent to unlawful language? and if another man uses foul language, will not she stop her ears and run away? But as it is now, some women are advanced to such a pitch of shamelessness as not only, though they are women, to give vent to intemperate language and abuse among a crowd of men, but even to strike men and insult them, with hands practised rather in works of the loom and spinning than in blows and assaults, like competitors in the pancratium or wrestlers. And other things, indeed, may be tolerable, and what any one might easily bear, but that is a shocking thing if a woman were to proceed to such a degree of boldness as to seize hold of the genitals of one of the men quarrelling. (175) For let not such a woman be let go on the ground that she appears to have done this action in order to assist her own husband; but let her be impeached and suffer the punishment due to her excessive audacity, so that if she should ever be inclined to commit the same offence again she may not have an opportunity of doing so; and other women, also, who might be inclined to be precipitate, may be taught by fear to be moderate and to restrain themselves. And let the punishment be the cutting off of the hand which has touched what it

ought not to have touched.

פילון, על החוקים המיוחדים ג': ל"ג: קפ"ב

And our law, being the interpreter and teacher of equality, commands that offenders should undergo a punishment similar to the offence which they have committed; that, for instance, they should suffer punishment in their property if they have injured their neighbour in his property; in their persons, if they have injured him in his body, or in his limbs, or the organs of his outward senses; and, if their evil designs have extended to his life, then the law commands that the punishment should affect the life of the malefactor. For to exact a different and wholly unequal punishment which has no connection with or resemblance to the offence, but which is wholly at variance with it in all its characteristics, is the conduct of those who violate the laws rather than of those who would establish them.

פילון, על החוקים המיוחדים ג': ל"ה: קצ"ה

If therefore any one has ever plotted against this most excellent and most dominant of all the outward senses, namely sight, so as ever to have struck out the eye of a free man, let him suffer the same infliction himself, but not so if he have only struck out the eye of a slave; not because he is entitled to pardon, or because the injury which he has done is less, but because the man who has been injured will have a still worse master if he has been mutilated in retaliation, since he will for ever bear a grudge against him for the calamity which has fallen upon him, and will revenge himself on him every day as an irreconcilable enemy by harsh commands beyond his power to perform, by which the slave will be so oppressed that he will be ready to die.

יוספוס פלביוס, קדמוניות היהודים ד': ח': ט"ו

But let not a single witness be credited, but three, or two at the least, and those such whose testimony is confirmed by their good lives. But let not the testimony of women be admitted, on account of the levity and boldness of their sex. Nor let servants be admitted to give testimony, on account of the ignobility of their soul; since it is probable that they may not speak truth, either out of hope of gain, or fear of punishment. But if any one be believed to have borne false witness, let him, when he is convicted, suffer all the very same punishments which he against whom he bore witness was to have suffered.

יוספוס פלביוס, קדמוניות היהודים ד': ח': ל"ג-ל"ה

33. If men strive together, and there be no instrument of iron, let him that is smitten be avenged immediately, by inflicting the same punishment on him that smote him: but if when he is carried home he lie sick many days, and then die, let him that smote him not escape punishment; but if he that is smitten escape death, and yet be at great expense for his cure, the smiter shall pay for all that has

been expended during the time of his sickness, and for all that he has paid the physician. He that kicks a woman with child, so that the woman miscarry, let him pay a fine in money, as the judges shall determine, as having diminished the multitude by the destruction of what was in her womb; and let money also be given the woman's husband by him that kicked her; but if she die of the stroke, let him also be put to death, the law judging it equitable that life should go for life. 34. Let no one of the Israelites keep any poison that may cause death, or any other harm; but if he be caught with it, let him be put to death, and suffer the very same mischief that he would have brought upon them for whom the poison was prepared. 35. He that maimeth any one, let him undergo the like himself, and be deprived of the same member of which he hath deprived the other, unless he that is maimed will accept of money instead of it for the law makes the sufferer the judge of the value of what he hath suffered, and permits him to estimate it, unless he will be more severe.

סכוליון למגילת תענית ד' תמוז

בארבעה בתמוז עדה ספר גזרתא. מפני שהיה כתוב ומונח לצדוקים ספר גזרות אלו שנסקלין ואלו שנשרפין אלו שנהרגין ואלו שנחנקין וכשהיו יושבין ואדם שואל ומראין לו בספר אומר להם מנין שזה חייב סקילה וזה חייב שרפה וזה חייב הרגה וזה חייב חניקה לא היו יודעין להביא ראיה מן התורה. אמרו להם חכמים הלא כתוב על פי התורה אשר ירוך וגו' מלמד שאין כותבין הלכות בספר. דבר אחר ספר גזרתא שהיו ביתוסין אומרים עין תחת עין שן תחת שן הפיל אדם שן חברו יפיל את שנו סמא עין חברו יסמא את עינו יהו שויס כאחד. ופרשו השמלה לפני זקני העיר דברים ככתבן. וירקה בפניו שתהא רוקקת בפניו. אמרו להם חכמים והלא כתוב התורה והמצוה אשר כתבת להורותם. התורה אשר כתבת והמצוה להורותם. וכתוב ועתה כתבו לכם את השירה הזאת ולמדה את בני ישראל שימה בפייהם. ולמדה את בני ישראל זה מקרא. שימה בפייהם אלו הלכות. יום שבטלוהו עשאוהו יום טוב.

משנה בבא קמא ח' א'

החובל בחברו חייב עליו משום חמשה דברים בנזק בצער ברפוי בשבת ובבשת בנזק כיצד סימא את עינו קטע את ידו שיבר את רגלו רואין אותו כאילו הוא עבד נמכר בשוק ושמן כמה היה יפה וכמה הוא יפה צער כואו בשפוד או במסמר ואפילו על צפורנו מקום שאינו עושה חבורה אומדין כמה אדם כיוצא בזה רוצה ליטול להיות מצטער כך רפוי הכהו חייב לרפאותו עלו בו צמחים אם מחמת המכה חייב שלא מחמת המכה פטור חייתה ונסתרה חייתה ונסתרה חייב לרפאותו חייתה כל צרכה אינו חייב לרפאותו שבת רואין אותו כאילו הוא שומר קשואין שכבר נתן לו דמי ידו ודמי רגלו בשת הכל לפי המבייש והמתבייש את הערום המבייש את הסומא והמבייש את הישן חייב וישן שבייש פטור נפל מן הגג והזיק ובייש חייב על הנזק ופטור על הבושת שנאמר (דברים כ"ה) ושלחה ידה והחזיקה במבושיו אינו חייב על הבשת עד שיהא מתכוין.

מכילתא דר' ישמעאל משפטים נזיקין ח'

ואם אסון יהיה. אין אסון אלא מיתה, ואף על פי שאין ראיה לדבר זכר לדבר, (בראשית מ"ב: ל"ח) וקראהו

אסון ; ונתת נפש תחת נפש, נפש תחת נפש הוא משלם ואינו משלם ממון תחת נפש [ד"א ונתת נפש תחת נפש, נפש הוא משלם ואינו משלם נפש וממון תחת נפש], רבי אומר, ונתת נפש תחת נפש, ממון ; אתה אומר ממון או אינו אלא מיתה, הרי אתה דן, נאמר כאן השיתה ונאמר להלן השיתה, מה להלן ממון, אף כאן ממון.

עין תחת עין, ממון. אתה אומר ממון, או אינו אלא עין ממש, היה רבי ישמעאל אומר, הרי הוא אומר (ויקרא כ"ד: כ"א) מכה בהמה ישלמנה ומכה אדם יומת, הקיש הכתוב נזקי אדם לנזקי בהמה ונזקי אדם לנזקי אדם, מה נזקי בהמה לתשלומין, אף נזקי אדם לתשלומין. רבי יצחק אומר, הרי הוא אומר, (שמות כ"א: ל') אם כופר יושת עליו, והרי דברים קל וחומר, מה במקום שענש הכתוב מיתה לא ענש אלא ממון, כאן שלא ענש מיתה, דין הוא שלא יענש אלא ממון.

רבי אליעזר אומר, עין תחת עין, שומע אני בין מתכוין בין שאינו מתכוין אינו משלם אלא ממון, והרי הכתוב מוציא המתכוון לעשות בו מום שאינו משלם אלא [ממש], שנאמר (ויקרא כ"ד: י"ט) ואיש כי יתן מום בעמיתו, כלל, עין תחת עין, פרט, כלל ופרט, אין בכלל אלא מה שבפרט ; וכשהוא אומר (ויקרא כ"ד: כ') כאשר יתן מום באדם, חזר וכלל, או כלל כלל הראשון, אמרת לאו, אלא כלל ופרט וכלל אי אתה דן אלא כעין הפרט, מה הפרט מפורש, מומין הקבועין בו וראשי איברים, בגלוי ובמתכוין שאינו משלם אלא ממון, אף כל מומין הקבועין וראשי איברים, בגלוי ובמתכוין משלם ממון, תלמוד לומר כאשר יתן מום באדם, עד שיתכוין לעשות בו מום.

מכילתא דרשב"י שמות כ"א: כ"ה

בן עזאי אומר הרי הוא אומר חבורה תחת חבורה ולהלן הוא אומר והכה איש את רעהו באבן או באגרף (פי"ח) הא חבורה חבורה מה חבורה האמורה להלן שבתו יתן ורפא אף כאן שבתו יתן ורפא ירפא. או יכול אף נפש תחת נפש ת"ל ולא תקחו כפר לנפש רוצח (במדבר ל"ה: ל"א) לנפש רוצח אי אתה לוקח כפר אבל אתה לוקח כפר לאיברין.

ספרא אמור י"ד: כ': ז'

יכול סימא את עינו, יסמא את עינו, קיטע את ידו יקטע את ידו, שיבר את רגלו ישבר את רגלו, תלמוד לומר מכה בהמה מכה אדם, מה מכה בהמה בתשלומים אף מכה אדם בתשלומים, אם נפשך לומר לא תקחו כופר לנפש רוצח, לרוצח אין את נוטל כופר נוטל את לאיברים כופר.

ספרי שופטים ק"צ

ומנין שהמבייש משלם ממון נאמר כאן לא תחוס עינך ונאמר להלן (דברים כ"ה: י"ב) לא תחוס עינך מה לא תחוס עינך האמור להלן ממון אף לא תחוס עינך האמור כאן ממון, רבי יהודה אומר נאמר כאן יד ורגל ונאמר להלן (שמות כ"א: כ"ד) יד ורגל מה יד ורגל האמור להלן ממון אף יד ורגל האמור כאן ממון.

ספרי כי תצא רצ"ג

וקצתה את כפה, מלמד שאתה חייב להצילה בכפה מנין אם אין אתה יכול להציל אותה בכפה הצילה בנפשה תלמוד לומר לא תחס עינך, רבי יהודה אומר נאמר כאן לא תחס עינך ונאמר להלן (דברים י"ט: כ"א) לא תחס עינך, מה לא תחס עינך האמור להלן ממון אף לא תחס עינך האמור כאן ממון.

ירושלמי בבא קמא ח' א'

כתי' [שמות כ"א: כ"ד] עין תחת עין שן תחת שן ובמקום אחר הוא אומר [דברים י"ט: כ"א] ולא תחוס עיניך אחד שוגג ואחד מזיד. יאמר שוגג ואל יאמר מזיד שאילו נאמר שוגג ולא נאמר מזיד הייתי אומר שוגג ישלם ממון מזיד לא ישלם כלום הוי צורך לומר שוגג וצורך לומר מזיד. שאם היה סומא וסימא את עינו קיטע וקיטע את ידו האיך זה מתקיים [דברים י"ט: י"ט] ועשיתם לו כאשר זמם לעשות לאחיו. מגיד שאינו משלם אלא ממון.

בבלי חגיגה י"א.

דתניא, רבי אומר: (שמות כ"א) נפש תחת נפש - ממון. אתה אומר ממון, או אינו אלא נפש ממש? נאמרה נתינה למטה ונאמרה נתינה למעלה, מה להלן ממון - אף כאן ממון.

בבלי כתובות ל"ג:

מתקיף לה רב יעקב מנהר פקוד: הניחא לרבנן, דאמרי נפש ממש, אלא לרבי, דאמר ממון, מאי איכא למימר?

בבלי בבא קמא פ"ג:- פ"ד.

אמאי? (שמות כ"א) עין תחת עין אמר רחמנא, אימא: עין ממש! לא סלקא דעתך, דתניא: יכול סימא את עינו - מסמא את עינו, קטע את ידו - מקטע את ידו, שיבר את רגלו - משבר את רגלו? ת"ל: (ויקרא כ"ד) מכה אדם ומכה בהמה, מה מכה בהמה לתשלומין, אף מכה אדם לתשלומין; ואם נפשך לומר, הרי הוא אומר: (במדבר ל"ה) לא תקחו כופר לנפש רוצח אשר הוא רשע למות, לנפש רוצח אי אתה לוקח כופר, אבל אתה לוקח כופר לראשי אברים שאין חוזרין. הי מכה? אילימא (ויקרא כ"ד) מכה בהמה ישלמנה ומכה אדם יומת, ההוא בקטלא כתיב! אלא מהכא: (ויקרא כ"ד) מכה נפש בהמה ישלמנה נפש תחת נפש, וסמיך ליה: (ויקרא כ"ד) ואיש כי יתן מום בעמיתו כאשר עשה כן יעשה לו, האי לאו מכה הוא! הכאה קאמרינן, מה הכאה האמורה בבהמה לתשלומין, אף הכאה האמורה באדם לתשלומין. והא כתיב: (ויקרא כ"ד) ואיש כי יכה כל נפש אדם מות יומת! בממון. ממאי דבממון? אימא: במיתה ממש! לא סלקא דעתך, חדא, דהא איתקש למכה בהמה ישלמנה; ועוד, כתיב בתריה: כאשר יתן מום באדם כן יתן בו, ושמע מינה: ממון. ומאי אם נפשך לומר? תו קא קשיא לתנא: מאי חזית דילפת ממכה בהמה? לילף ממכה אדם! אמרי: דנין ניזקין מניזקין, ואין דנין ניזקין ממיתה. אדרבה, דנין אדם מאדם, ואין דנין אדם מבהמה! היינו דקתני: אם נפשך לומר, הרי הוא אומר: לא תקחו כופר לנפש רוצח אשר הוא רשע למות כי מות יומת, לנפש רוצח אי אתה לוקח כופר, אבל אתה לוקח כופר לראשי אברים

שאינן חוזרין. והאי לא תקחו כופר לנפש רוצח למעוטי ראשי אברים הוא דאתא? האי מבעי ליה: דאמר רחמנא לא תעביד ביה תרתי, לא תשקול מיניה ממון ותקטליה! האי (דברים כ"ה) מכדי רשעתו נפקא, רשעה אחת אתה מחייבו, ואי אתה מחייבו שתי רשעיות. ואכתי מבעי ליה: דקאמר רחמנא לא תשקול ממון ותפטריה! אי"כ, לכתוב רחמנא לא תקחו כופר לאשר הוא רשע למות, לנפש רוצח למה לי? ש"מ: לנפש רוצח אי אתה לוקח כופר, אבל אתה לוקח כופר לראשי אברים שאינן חוזרין. וכי מאחר דכתיב לא תקחו כופר, מכה מכה למה לי? אמרי: אי מהאי, הוה אמינא: אי בעי עינו ניתב, ואי בעי דמי עינו ניתב, קמ"ל מבהמה, מה מכה בהמה לתשלומין, אף מכה אדם לתשלומין. תניא, ר' דוסתאי בן יהודה אומר: עין תחת עין - ממון, אתה אומר: ממון, או אינו אלא עין ממש? אמרת? הרי שהיתה עינו של זה גדולה ועינו של זה קטנה, היאך אני קורא ביה עין תחת עין? וכי תימא, כל כי האי שקיל מיניה ממונא, התורה אמרה: (ויקרא כ"ד) משפט אחד יהיה לכם, משפט השוה לכולכם! אמרי: מאי קושיא? דלמא נהורא שקיל מיניה, נהורא אמר רחמנא נישקול מיניה; דאי לא תימא הכי, קטן שהרג את הגדול וגדול שהרג את הקטן, היכי קטלינן ליה? התורה אמרה: (ויקרא כ"ד) משפט אחד יהיה לכם, משפט השוה לכולכם! אלא נשמה שקיל מיניה, נשמה אמר רחמנא נשקול מיניה, ה"נ נהורא שקיל מיניה, נהורא אמר רחמנא נשקול מיניה. תניא אידך, רבי שמעון בן יוחי אומר: עין תחת עין - ממון, אתה אומר: ממון, או אינו אלא עין ממש? הרי שהיה סומא וסימא, קיטע - וקיטע, חיגר - וחיגר, היאך אני מקיים בזה עין תחת עין? והתורה אמרה: משפט אחד יהיה לכם, משפט השוה לכולכם! אמרי: ומאי קושיא? דלמא היכא דאפשר - אפשר, היכא דלא אפשר - לא אפשר ופטרינן ליה; דאי לא תימא הכי, טרפה שהרג את השלם, מאי עבדינן ליה? אלא היכא דאפשר - אפשר, היכא דלא אפשר - לא אפשר ופטרינן ליה. דבי רבי ישמעאל תנא, אמר קרא: (ויקרא כ"ד) כן ינתן בו, ואין נתינה אלא ממון. אלא מעתה, (ויקרא כ"ד) כאשר יתן מוס באדם, הכי נמי דממון הוא? אמרי: דבי רבי ישמעאל קרא יתירא דרשי, מכדי כתיב: (ויקרא כ"ד) ואיש כי יתן מוס בעמיתו כאשר עשה כן יעשה לו, כן ינתן בו למה לי? ש"מ: ממון. כאשר יתן מוס באדם למה לי? אידי דבעי מיכתב כן ינתן בו, כתב נמי כאשר יתן מוס באדם. דבי רבי חייה תנא, אמר קרא: (דברים י"ט) יד ביד, דבר הניתן מיד ליד, ומאי ניהו? ממון. אלא מעתה, (דברים י"ט) רגל ברגל נמי הכי הוא? אמרי: דבי רבי חייה קרא יתירא קא דרשי, מכדי כתיב: (דברים י"ט) ועשיתם לו כאשר זמם לעשות לאחיו, אי סלקא דעתך ממש, יד ביד למה לי? ש"מ: ממון. רגל ברגל למה לי? אידי דכתיב יד ביד, כתב נמי רגל ברגל. אביי אומר: אתיא מדתני דבי חזקיה, דתנא דבי חזקיה: (שמות כ"א) עין תחת עין נפש תחת נפש, ולא נפש ועין תחת עין; ואי סלקא דעתך ממש, זימנין דמשכחת לה עין ונפש תחת עין, דבהדי דעויר ליה נפקא ליה נשמתיה. ומאי קושיא? דלמא מימד אמדינן ליה, אי מצי מקבל עבדינן, ואי לא מצי מקבל לא עבדינן, ואי אמדינן דמצי מקבל ועבדינן ביה ונפק רוחיה, אי מיית לימות, מי לא תנן גבי מלקות: אמדוהו ומת תחת ידו - פטור. רב זביד משמיה דרבה אמר, אמר קרא: (שמות כ"א) פצע תחת פצע, ליתן צער במקום נזק; ואי סלקא דעתך ממש, כי היכי דלהאי הוי ליה צערא, להאי נמי אית ליה צערא. ומאי קושיא? דלמא איכא איניש דמפנק אית ליה צערא טפי, ואיכא איניש דלא מפנק לית ליה צערא, למאי נפקא מינה? למתבי ליה היאך דביני ביני. רב פפא משמיה דרבה אמר, אמר קרא: (שמות כ"א) ורפא ירפא, ליתן רפואה במקום נזק; ואי סלקא דעתך ממש, כי היכי דהאי בעי אסייא, האי נמי בעי אסייא. מאי קושיא? דלמא איכא דסליק בשריה הייא, ואיכא דלא סליק בשריה הייא, למאי נפקא מינה? למיתב ליה היאך דביני ביני. רב אשי אמר: אתיא תחת תחת משור, כתיב הכא: (שמות כ"א) עין תחת עין וכתב התם: (שמות כ"א) שלם שור תחת השור, מה להלן ממון, אף כאן ממון. מאי חזית דילפת תחת תחת משור? נילף תחת תחת מאדם, דכתיב: (שמות כ"א) ונתת נפש תחת נפש, מה להלן

ממש, אף כאן ממש! אמרי: דנין נזקין מנזקין, ואין דנין נזקין ממיתה. אדרבה, דנין אדם מאדם, ואין דנין אדם מבהמה! אלא אמר רב אשי: (דברים כ"ב) מתחת אשר ענה יליף ליה, אדם מאדם ונזיקין מנזיקין. תניא, ר"א אומר: עין תחת עין - ממש. ממש סלקא דעתך? רבי אליעזר לית ליה ככל הני תנאי? אמר רבה: לומר, שאין שמין אותו כעבד. א"ל אביי: אלא כמאן? כבן חורין, בן חורין מי אית ליה דמי? אלא אמר רב אשי: לומר, שאין שמין אותו בניזק אלא במזיק.

בבלי סנהדרין ע"ט. - :

בשלמא לרבנן, דאמרי: נתכוון להרוג את זה והרג את זה - חייב, דכתיב (שמות כ"א) וכי ינצו אנשים ונגפו אשה הרה, ואמר רבי אלעזר: במצות שבמיתה הכתוב מדבר, דכתיב (שמות כ"א) אם אסון יהיה ונתתה נפש תחת נפש. אלא לרבי שמעון, האי ונתתה נפש תחת נפש מאי עביד ליה? - ממון, וכדרבי. דתניא, רבי אומר: ונתתה נפש תחת נפש - ממון. אתה אומר ממון, או אינו אלא נפש ממש? נאמרה נתינה למטה, ונאמרה נתינה למעלה, מה להלן ממון - אף כאן ממון.

בבלי סנהדרין פ"ז:

דיני נפשות - בפלוגתא דרבי ורבנן. דתניא, רבי אומר: (שמות כ"א) ונתתה נפש תחת נפש - ממון, אתה אומר ממון, או אינו אלא נפש ממש? נאמר נתינה למעלה ונאמר נתינה למטה, מה להלן ממון - אף כאן ממון.

תרגום המיוחס ליונתן שמות כ"א: כ"ב-כ"ה

(כב) וארום ינצון גברין וימחון אתתא מעברא ואפילת ית וולדהא ולא יהי בה מותא מתקנסא יתקניס דמי וולדא היכמא דמשוי עליה בעליה דאינתתא ויתן על מימר דייניא. (כג) ואין מותא יהי בה ותדינון נפשא דקטולא חולף נפשא דאתתא. (כד) דמי עינא חולף עינא דמי שינא חולף שינא דמי ידא חולף ידא דמי ריגלא חולף ריגלא. (כה) דמי צער מחרוך חולף מחרוך דמי פודעא חולף פודעא דמי הלכשיש חולף הלכשיש.

תרגום המיוחס ליונתן ויקרא כ"ד: י"ז-כ"א

(יז) וגבר ארום יקטיל כל נפתי דבר נשא מבני ישראל אתקטלא יתקטיל בסייפא. (יח) ודיקטול נפש בעירא ישלמינה נפשא חלף נפשא. (יט) וגבר ארום יתן מומא בחבריה היכמא דעבד היכדין יתעביד ליה. (כ) דמי תברא חולף תברא דמי עינא חולף עינא דמי שינא חולף שינא היכדין דיתן מומא באינשא היכדין יתיהב ביה. (כא) ומאן דיקטול בעירא ישלמינה ומאן דיקטול אינשא יתקטיל.

תרגום המיוחס ליונתן דברים י"ט: ט"ו-כ"א

(טו) לא יתקיים סהדו דחד בגבר לכל סרחן נפש ולכל חוב ממון ולכל חט דיחטי ברם על מימרא דיי למתפרעא על טומריא על מיא סהיד חד יומי למכפור ית מה דמסהיד עלוי ועל מימר תרין סהדין או תלתא סהדין יתקיים פתגמא. (טז) ארום יקומון סהדין שיקרין בבר נש לאסהדא ביה סטיא. (יז) ויקומון תרין גוברין דלהון תיגרא

קדם יי קדם כהניא דייניא דיהון ביומיא האיננון. (יח) ויתבעון דייניא לסהדין דמוזמין יתהון טבאות והא סהדו דשקר בפום סהדין שיקרא אסהידו באחוהון. (יט) ותעבדון להון היכמא דחשיבו למעבד לאחוהון ותפלון עבדי דביש מביניכון. (כ) ורשיעיא דמשתייירין ישמעון וידחלון ולא יוספון למעבד תוב כפתגמא בישא הדין ביניכון. (כא) ולא תיחוס עיניכון נפשא חלופי נפשא דמי עינא חולף עינא דמי שינא חולף שינא דמי ידא חולף ידא דמי ריגלא חולף ריגלא.

תרגום המיוחס ליונתן דברים כ"ה: י"א-י"ב

(יא) ארום מתגריין בני אנשא כחדא גבר וחבריה ותתקרב אתת חד מנהון לשיזבא ית בעלה מיד מחהי ותושיט ידה ותתקיף בבית בהתתיה. (יב) ותקטעון ית פיסת ידה לא תחוסן עיניכון.

תרגום ירושלמי ויקרא כ"ד: כ'

תבר תשלומי תבר עין תשלומי עין ושרן תשלומי שן היך דיהב מום בבר נשא היכדין יתיהב ביה.

מדרש אגדה (בובר) שמות כ"א: כ"ב

וכי ינצו אנשים. למה נאמר לפי שנאמר בו וכי יזיד איש על רעהו (לעיל פסוק י"ד), לא שמענו אלא על המתכוין להכות את שונאו [והכהו שהוא חייב מיתה, אבל המתכוין להכות שונאו] והכה את אוהבו שהוא במיתה: ויצאו ילדיה וגוי' ענוש יענש. בדמי ולדות. כאשר ישית עליו בעל האשה. מלמד שדמי ולדות לבעל וכל המתחייב מיתה פטור מן התשלומין, משום שנאמר ולא יהיה אסון ענוש יענש, הא אם יהיה אסון לא יענש [לפי שהוא במיתה ואינו מת ומשלם]: ואיש כי יתן מום (ויקרא כ"ד: י"ט), וכי אם הפסיד שלישי מאור עינו היאך מפסידים שלישי מאור עינו של המוכה, למדנו מכאן כי אינו אלא דמי מאור עין הניזוק.

Medieval Texts

ר' סעדיה גאון תפסיר שמות כ"א: כ"ד

עין תחת עין, וכופר עין תחת עין.

ר' סעדיה גאון תפסיר ויקרא כ"ד: כ'

שבר תחת וכו', לשבר תמורתו ולעין תמורתה ולשן תמורתה כאשר עשה מום באדם כן יושת עליו.

ר' סעדיה גאון תפסיר דברים י"ט: כ"א

ולא תחוס, ולא תחוס עיניך בעונשין נפש תחת נפש וכופר עין תחת עין וכו'.

ר' סעדיה גאון תפסיר דברים כ"ה: י"ב

וקצתה, וקצותה את כפה להצילו ממנה.

ר' חננאל מובא בר' בחיי שמות כ"א: כ"ד

קבלת רז"ל בזה: (מכילתא נזיקין פרשה ח') דמי עין ולא עין ממש, והראיה מה שהזכיר למעלה: "רק שבתו יתן ורפא ירפא" ואם נעשה באיש אשר יכה את רעהו כאשר עשה בו מה ישלם אחרי כן והוא גם הוא צריך שבת ורפוי, ועוד כי זה שהוציא עין חברו אילו עשינו לו כן והוציאנו את עינו לא כל הטבעים שוים, ואולי השני יומת בהוצאת עינו מפני שטבעו רך מן הראשון, והתורה אמרה: "עין תחת עין" ולא עין ונפש תחת עין, ואם כן אין בזה השואת היושר והמשפט לכל טבעי בני אדם זולתי בדמים, ועוד הכתוב שאמר: (ויקרא כ"ד: י"ט-כ') "ואיש כי יתן מום בעמיתו כאשר עשה כן יעשה לו", "שבר תחת שבר עין תחת עין שן תחת שן כאשר יתן מום באדם כן ינתן בו", אי אפשר שיתקיים הכתוב הזה אלא כפי קבלת רז"ל בדמים ולא נטילת אבר ממש, לפי שאי אפשר לאדם לעשות חבורה כאותה שעשה לו חברו באורך וברוחב ובעומק ולא יתכן לו לצמצם, ואם יעשה פחות או יותר לא קיים "כאשר עשה כן יעשה לו", אלא מכאן שאינו ממש אלא דמים, כדמי מה שעשה לא פחות ולא יותר.

ויש לשאול היאך נקיים הכתוב: "כאשר עשה כן יעשה לו" אם לא בעשיית חבורה ממש שהרי הוא חבורה עשה ואם זה שעשה חבורה הוא חייב לשלם דמים היאך יתקיים "כאשר עשה כן יעשה לו".

ויש לומר כי פירוש "כאשר עשה כן יעשה לו" כאשר הרע כן ירעו לו, והראיה מדברי שמשון שאמר: (שופטים ט"ו: י"א) "כאשר עשו לי כן עשיתי להם", והלא הם גזלו את אשתו והוא שרף את תבואתם, והרי מעשה שלהם לא היה כמעשה שלו, אלא ודאי כיון שהרעו זה לזה כאלו השתלמו הגמול. וכן מצינו בדברי הנביא שמתנבא על עשו: (עובדיה א': ט"ו-ט"ז) "כאשר עשית יעשה לך גמולך ישוב בראשך", "כי כאשר שתיתם על הר קדשי", והא למדת מן הדעת ומן הכתוב ומדברי חכמים שאין פירוש עין תחת עין ממש אלא דמים, כן כתב רבינו חננאל ז"ל.

רש"י שמות כ"א: כ"ג-כ"ד

(כג) ונתתה נפש תחת נפש – רבותינו חולקין בדבר. יש אומרים נפש ממש, ויש אומרים ממון, אבל לא נפש ממש, שהמתכווין להרוג את זה והרג את זה פטור ממיתה ומשלם ליורשיו דמיו, כמו שהיה נמכר בשוק.

(כד) עין תחת עין – סימא עין חברו נותן לו דמי עינו, כמה שפחתו דמיו למכור בשוק, וכן כולם, ולא נטילת אבר ממש, כמו שדרשו רבותינו בפרק החובל (בבא קמא פ"ד).

רש"י ויקרא כ"ד: כ'

כן ינתן בו – פירשו רבותינו, שאינו נתינת מום ממש אלא תשלומי ממון, שמין אותו כעבד, לכך כתוב בו לשון נתינה, דבר הנתון מיד ליד.

רש"י דברים י"ט: כ"א

עין בעין – ממון, וכן שן בשן וגו'.

רש"י דברים כ"ה: י"ב

וקצותה את כפה – ממון דמי בשתו. הכל לפי המבייש והמתבייש. או אינו אלא ידה ממש, נאמר כאן לא תחוס, ונאמר להלן בעדים זוממין (לעיל י"ט: י"ג) לא תחוס, מה להלן ממון, אף כאן ממון.

ר' יהודה הלוי כוזרי ג': מ"ו-מ"ז

מו. אמר הכוזרי: הלא עונש הנזק מפורש בתורה, במה שאמר (שמות כ"א: כ"ד) עין תחת עין, וכאשר יתן מוס באדם כן ינתן בו (ויקרא כ"ד: כ').

מז. אמר החבר: והלא נאמר בו אחר כן; (ויקרא כ"ד: י"ח) ומכה נפש בהמה ישלמנה נפש תחת נפש, הלא זה הכופר והלא לא היה אומר מי שהכה סוסך הכה סוסו אבל אומר קח סוסו, כי אין לך תועלת בהכות סוסו, וכן מי שכרת ידך אין אומרים לך קח ידו, כי אין לך תועלת בכרות את ידו. כל שכן שהיה נכנס בדינין האלה מה שסותר אותו השכל, מפצע תחת פצע וחבורה תחת חבורה, איך נוכל לשער זה, שמא ימות אחד מהם מפצע ולא ימות האחר מכמותו, ואיך נוכל לשער כמותו, ואיך נקח עין מי שאין לו אלא עין אחת כופר עין מי שיש לו שתי עינים, וישאר האחד סומא והשני בעין אחת, והתורה אמרה כאשר יתן מוס באדם כן ינתן בו. ומה צרכי לדבר עמך על אלה החלקים, אחרי אשר הקדמתי לך צורך הקבלה עם אמתת המקובל מהם וגדולתם וחכמתם והשתדלותם.

רשב"ם שמות כ"א: כ"ד

עין תחת עין – דמי עין דכותה. ובכל אילו הדברים דרשו מה צורך.

אבן עזרא הפירוש הארוך שמות כ"א: כ"ג-כ"ד

(כג) ואם אסון יהיה – לאשה. ויש מחלוקת. אומרים, כי ימות הנוגף בעבור שמחשבתו להרוג אחיו יומת. וראייתם כי על הילדים כתוב ענש יענש. ועל מות האשה כתוב ונתת נפש תחת נפש. ואם הוא עונש, מה יתרון למות האשה יותר מן הילדים. ואם אמרנו שהם בני עונשים, למה שינה הכתוב לומר נפש תחת נפש. ומחלוקת אחרת אומרת, כי המתכוין להרוג את זה והרג את זה לא יומת. ושינה הכתוב לומר נפש תחת נפש, כי עונש הנפש יותר מהילדים הרבה מאוד. וראייתם הכתוב הבא אחריו עין תחת עין (שמות כ"א: כ"ד), שאינו כמשמעו, רק הוא כפר. ונזכר זאת הפרשה בעבור עין תחת עין, שן תחת שן (שמות כ"א: כ"ד), כי אחריו כתיב משפט עין העבד ושנו.

(כד) עין אמר רב סעדיה, לא נוכל לפרש זה הפסוק כמשמעו. כי אם אדם הכה עין חבירו, וסרה שלישיית אור עיניו, איך יתכן שיוכה מכה כזאת בלי תוספת ומגרעת. אולי יחשיך אור עינו כלו. ויותר קשה הכויה והפצע

והחבורה, כי אם היו במקום מסוכן אולי ימות, ואין הדעת סובלת. אמר לו בן זוטא, והלא כתוב במקום אחר, כאשר יתן מוס באדם כן ינתן בו (ויקרא כ"ד: כ'). והגאון השיב לו, יש לנו בי"ת תחת על. והנה טעמו כן ינתן עליו עונש. ובן זוטא השיב לו: כאשר עשה כן יעשה לו (ויקרא כ"ד: י"ט). והגאון השיב, הנה שמשון אמר: כאשר עשו לי כן עשיתי להם (שופטים ט"ו: י"א), ושמשון לא לקח נשותיהם ונתנם לאחרים, רק גמולם השיב להם. ובן זוטא השיב, אם היה המכה עני מה יהיה עונשו. והגאון השיב, אם עור יעור עין פקח מה יעשה לו. כי העני יתכן שיעשיר וישלם, רק העור לא יוכל לשלם לעולם. והכלל לא נוכל לפרש על דרך מצות התורה פירוש שלם, אם לא נסמוך על דברי חז"ל. כי כאשר קבלנו התורה מן האבות. כן קבלנו תורה שבעל פה, אין הפרש ביניהם. והנה יהיה פי' עין תחת עין ראוי להיותו עינו תחת עינו, אם לא יתן כפרו. ואמר הגאון, כי יש שן שהעונש שלו מעט, אם יהיה המוכה נער, כי אם יכרת עוד יחליף.

אבן עזרא הפירוש הארוך שמות כ"א: כ"ט

ואם אין ספק, כי אין כופר למומתי ב"ד, על כן אמרו מעתיקי הדת, כי וגם... יומת - מיתתו בידי שמים. הנה יהיה זה יומת לפי דעתי כמו עין תחת עין (שמות כא כד), שהוא ראוי שימות, אם לא יתן כופר נפשו. וכל זה בעבור שהוא כתוב יומת ולא ימות.

אבן עזרא הפירוש הקצר שמות כ"א: כ"ה

והמכחישים יפרשו כל אלה הנזכרים שהם כמשמעם. ומעתיקי התורה אמרו, כי יש כופר לכלם. והנה יהיה פי' עין תחת עין – כי החובל חייב שיוציאו עינו תחת העין שהוציא, רק אם יתן כופר עינו, וזה כטעם וגם בעליו יומת (כ"ט), ואחר כך אם כופר יושת עליו, ובפרשת אמור אל הכוהנים (ויקרא כ"ד: י"ט) אאריך מעט.

אבן עזרא ויקרא כ"ד: י"ט

כן יעשה לו ואמר שמשון כן עשיתי להם (שופ' ט"ז: י"א). והגאון הביא ראיות משקול הדעת, כי לא יתכן להיות שבר תחת שבר כמשמעו. כי הראשון בא בלא כוונה, ואיך יתכן לעשות שבר כמוהו, ואם הוא במקום מסוכן הנה ימות, וכן בעין. ומי שסר שלישית אור עינו, איך יוכל לעשות כן בעין החובל, ע"כ דברי הקבלה אמת. כי פי' כל אלה, שיש עליו כופר, וראוי להוציא עינו אם לא יפדנו. ואם טענו עלינו, אם היה החובל עני? ותשובתינו, כי על הרוב דבר הכתוב, ושמא יעשיר העני. גם זאת התשובה על הטוענים, אם היה חובל העין עור.

אבן עזרא דברים כ"ה: י"ב

וקצותה את כפה – כמו עין תחת עין (שמי' כ"א: כ"ד), אם לא תפדה – כפה תקוץ. לא תחוס עינך אם היתה ענייה.

ר' יוסף בכור שור שמות כ"א: כ"ד-כ"ה

עין תחת עין – דמי עין תחת עין, כך פירשו רבותינו, ונתנו טעם וראייה לדבריהם בבבא קמא (פ"ג: -פ"ד.); וכן שורת הדין. והפסוקין מוכיחין שהוא דמי רגל: שכשאדם ממית אדם, אין לפייסו בממון, ומשום הכי - נהרג; אבל באיבריו - מה יועיל אם יטלו כמו כן מוס בחבירו? מוטב לו שיתן לו ממון לפרנס את עצמו; כמו שאנו רואין בהדיא בהחובל בחבירו, שאינו אומר שיחבלו לו כמו כן, "רק שבתו יתן ורפא ירפא" (לעיל י"ט), וכן חמשה דברים (ראה משנה ב"ק ח': א'). ומינה שמעינן דכמו כן לראשי איברים - דיש אדם שאין לעשות בו, כגון סומא שסימא, וקיטע שקיטע - לא כל שכן. ובפירוש הוא אומר כאן: פצע תחת פצע חבורה תחת חבורה, שאמרנו למעלה גבי חבורה ופצע "ונקה המכה רק שבתו יתן" (לעיל י"ט); וכשם שאין חבורה תחת חבורה דווקא, אלא דמים, כך אין רגל תחת רגל דווקא, אלא דמים; וכאן שנה עליה, ליתן צער במקום נזק, כמו שדרשו רבותינו (ראה ב"ק פ"ה.).

ר' יוסף בכור שור ויקרא כ"ד: כ"א

ומכה אדם – שעושה בו חבורה; כגון אביו (ראה תו"כ אמור פרשתא י"ד: כ': ח'). וביהובלי (ראה ב"ק פ"ג:.) מוקי להאי קרא בהחובל בחבירו, כגון שקטע ידו או רגלו; ומאי יומת? יומת בממון. ובא לפרש ב"עין תחת עין" (לעיל כ'): - לאו דווקא, אלא ממון. והקישו כאן לבהמה, לומר: מה מכה בהמה - לתשלומין, אף מכה אדם לתשלומין (ראה ב"ק פ"ג:). ויש מפרשים (ראה שם), דא"יומת" ד"איש כי יכה כל נפש אדם" (לעיל י"ז) אמר: 'מאי יומת - יומת בממון'. וטועים, כי חזר בו התלמוד ממאי דאמר לעיל, דהאי לקטלא אתי; ד"איש כי יכה" - לקטלא אתי, כדמפרש בסנהדרין ב'אילו הן הנשרפין' (ע"ח.); ותני דבי חזקיה (ראה סנה' ע"ט:.) פליג אתנא ד'החובל', ומוקי האי קרא נמי לקטלא; ודרש: מה מכה בהמה - לא חלקת בו בין שוגג למזיד, בין מתכוין לשאין מתכוין - לפטרו ממון, אלא לחייבו ממון - אף מכה אדם; ולא תחלוק בו לחייבו ממון, אלא לפוטרו ממון.

רמב"ם הקדמה למשנה

שיאמר שמה שנאמר בתורה וקצותה את כפה לא תחוס עיניך, שהוא קציצת היד ממש ואינו קנס המבייש כמו שביארה הקבלה, וייחס דבר זה לנבואה ויאמר שה' אמר לי שזה שני וקצותה את כפה הוא כפשוטו... והוא, שהפירושים המקובלים ממשא אין בהם מחלוקת כלל, לפי שעד עכשיו לא מצאנו שנפלה מחלוקת בין החכמים בשום זמן מן הזמנים ממשא רבינו עד רב אשי שאחד אמר שמי שסימא עין אדם מסמין את עינו כמאמר ה' יתעלה עין בעין, ואחר אמר דמים בלבד הוא חייב. גם לא מצאנו מחלוקת במה שאמר הכתוב פרי עץ הדר שאחד אמר שהוא האתרוג, ואחר אמר שהוא הפריש או הרמון או זולתם. גם לא מצאנו מחלוקת בעץ עבות שהוא ההדס. ולא מצאנו מחלוקת בפירוש אמרו יתעלה וקצותה את כפה שהוא דמים.

רמב"ם ספר המצוות עשה רל"ו

והמצוה הרל"ו היא שצונו בדין חובל בחבירו והוא אמרו יתעלה (שם) וכי יריבון אנשים והכה איש את רעהו. וזאת היא שתקרא (סנה' ח א, יג ב, יד א, לא ב, לב ב, מא א, וש"נ נו ב: ל"ת רעט) דיני קנסות. וכבר בא הכתוב

שהוא כולל דיני קנסות כולם והוא אמרו יתעלה (ס"פ אמור) כאשר עשה כן ייעשה לו. רוצה בזה שיילקח מממונו תמורת מה שציערו לפי שיעור צערו לחברו כמו שבאה בה הקבלה ואפילו לא היה אלא ביישו לבד הנה הוא ייקנס בממונו כפי השיעור ההוא. ודע שדיני קנסות אלו כולם, כלומר נזקי אדם באדם וכן כשהזיקה בהמה את האדם או האדם את הבהמה, הנה לא ידונו בהם ויקנסו זולת הבית דין הסמוכים בארץ ישראל. וכבר התבאר דקדוק דין זה בפרק שמיני מבבא קמא.

רמב"ם חובל ומזיק א' ב' ה' ט' י'

הלכה ב' נזק כיצד, שאם קטע יד חבירו או רגלו רואין אותו כאלו הוא עבד נמכר בשוק כמה היה יפה וכמה הוא יפה עתה ומשלם הפחת שהפחית מדמיו, שני (שמות כ"א: כ"ד, ויקרא כ"ד: כ"י) עין תחת עין, מפי השמועה למדו שזה שנאמר תחת לשלם ממון הוא.

הלכה ג' זה שנאמר בתורה כאשר יתן מום באדם כן ינתן בו אינו לחבול בזה כמו שחבל בחבירו אלא שהוא ראוי לחסרו אבר או לחבול בו כמו שעשה ולפיכך משלם נזקו, והרי הוא אומר (במדבר ל"ה: ל"א) ולא תקחו כופר לנפש רוצח, לרוצח בלבד הוא שאין כופר אבל לחסרון איברים או לחבלות יש כופר.

הלכה ד' וכן זה שנאמר בחובל בחבירו ומזיקו לא תחוס עינך שלא תחוס בתשלומין שמא תאמר עני הוא זה ושלא בכוונה חבל בו ארחמנו לכך נאמר לא תחוס עינך.

הלכה ה' ומנין שזה שנאמר באיברים עין תחת עין וכו' תשלומין הוא, שנאמר (שמות כ"א: כ"ה) חבורה תחת חבורה ובפירוש נאמר וכי יכה איש את רעהו באבן או באגרוף וגו' רק שבתו יתן ורפא ירפא, הא למדת שתחת שנאמר בחבורה תשלומין, והוא הדין לתחת הנאמר בעין ובשאר איברים.

הלכה ט' ומניין שהוא חייב בבושת בפני עצמה שהרי נאמר (דברים כ"ה: י"א) ושלחה ידה והחזיקה במבושיו וקצותה את כפה בכלל דין זה קנס המבייש.

הלכה י' אינו חייב על הבושת עד שיהיה מתכוין שני ושלחה ידה אבל המבייש חבירו בלא כוונה פטור לפיכך ישן וכיוצא בו שבייש פטור.

רמב"ם רוצח ושמירת הנפש א' ז' ח'

הלכה ז' כיצד, אם הזהירוהו והרי הוא רודף אחריו אף על פי שלא קיבל עליו התראה כיון שעדיין הוא רודף הרי זה נהרג, ואם יכולים להצילו באבר מאיברי הרודף כגון שיכו אותו בחץ או באבן או בסייף ויקטעו את ידו או ישברו את רגלו או יסמו את עינו עושין, ואם אינן יכולין לכיון ולא להצילו אלא אם כן הרגוהו לרודף הרי אלו הורגין אותו ואף על פי שעדיין לא הרג, שנאמר (דברים כ"ה: י"ב) וקצותה את כפה לא תחוס עינך.

הלכה ח' אחד מבושו, ואחד כל דבר שיש בו סכנת נפשות, אחד האיש שאחז את האשה, ענין הכתוב שכל החושב להכות חבירו הכייה הממיתה אותו מצילין את הנרדף בכפו של רודף, ואם אינן יכולין מצילין אותו אף בנפשו, שני לא תחוס עינך.

רמב"ם מורה נבוכים ג': מ"א

המצות אשר כלל אותם הכלל הששי, הם לקחת הדין מן החוטא, ותועלתם בכלל ידועה וכבר זכרנוה, ואמנם פרטיהם ודין כל חלק שבא בהם שמע אותם, שם עונש כל חוטא לזולתו בכלל שיעשה בו כמו שעשה בשוה, אם הזיק בגוף ינזק בגופו, ואם הזיק בממון ינזק בממונו, ויש לבעל הממון למחול ולהקל, אמנם ההורג לבד לחוזק חטאתו אין מקילין לו כלל ולא ילקח ממנו כופר, ולא רץ לא יכופר לדם אשר שופך בה כי אם בדם שופכו, ומפני זה אילו חיה הנהרג שעה אחת או ימים והוא מדבר ושכלו טוב ויאמר הניחו הורגי הנה מחלתי וסלחתי לו אין שומעים לו, אבל נפש בנפש בהכרח, בהשוות הקטן לגדול והעבד לבן חורין והחכם לסכל, שאין בכל חטאת האדם יותר גדול מזה, ומי שחסר אבר יחוסר אבר, כאשר יתן מום באדם כן ינתן בו, ולא תטריד רעיונך בהיותנו עונשים הנה בממון, כי הכונה הנה לתת סבת הפסוקים ולא סבת דברי התלמוד, ועם כל זה יש לי במה שאמרו בו התלמוד דעת ישמע פנים בפנים, והמכות אשר א"א לעשות כיוצא בם בשוה דינם בתשלומין, רק שבתו יתן ורפא ירפא... וכן דין עדים זוממים שיעשה בהם כמו שחשבו לעשותו בשוה, אם חשבו להרוג יהרגו, אם חשבו להכות יוכו, אם חשבו לחייב ממון יחויבו ממון בשוה, הכוונה בכל זה להשוות העונש והעבירה, וזהו הענין היות המשפטים צדיקים ג"כ.

ר' אברהם בן הרמב"ם שמות כ"א: כ"ד

עין תחת עין – פשטיה דקרא מבואר וביארה הקבלה שכונת המקרא "דמי שן תחת שן" וכן בכולם. וכבר יש סעד לקבלה זו בעדות המקרא ובראיות ההיקש כתבם ר' סעדיה ז"ל בפירושו ועדות המקרא מאמר פצע תחת פצע וכבר קדם בכגון זה או דומה לו שאינו חייב אלא עונש ממון והוא מאמרו יתעלה וכי יריבן וגי רק שבתו יתן וגי ולאבא מרי ז"ל במורה רמז בזה שנמסר ממנו פירושו על פה בו הכרעה נפלאה בין הקבלה ופשט המקרא ולא אפשר לכותבו מפני שהוא ז"ל הסתירו.

מדרש הגדול שמות כ"א: כ"ה

בן עזאי אומר הרי הוא אומר חבורה תחת חבורה ולהלן הוא אומר והכה איש את רעהו באבן או באגרף (פיי"ח) הא חבורה חבורה מה חבורה האמורה להלן שבתו יתן ורפא ירפא אף כאן שבתו יתן ורפא ירפא, חבורה בכלל היתה ויצאת ללמד ולא ללמד על עצמה אלא ללמד על הכלל, מה חבורה שנאמר בה תחת, הרי הוא תשלומין, אף כל שנאמר בו תחת הרי הוא תשלומין. או יכול אף נפש תחת נפש ת"ל ולא תקחו כפר לנפש רוצח (במדבר ל"ה: ל"א) לנפש רוצח אי אתה לוקח כפר אבל אתה לוקח כפר לאיבריך.

רמב"ן שמות כ"א: כ"ד

עין תחת עין – הידוע בקבלת רבותינו שהוא ממון (מכילתא כאן, ב"ק פ"ד.), ויבא כלשון הזה בתשלומין ומכה נפש בהמה ישלמנה נפש תחת נפש (ויקרא כ"ד: י"ח). ואמר ר"א כי כוונת הכתוב לומר שהוא חייב בכך אם לא יתן כפרו. והכתוב אוסר עלינו שלא נקח כפר לנפש רוצח אשר הוא רשע למות (במדבר ל"ה: ל"א), אבל נקח כפר במי שהוא רשע לכרות אבר מאיבריו. ולכן לא נכרות אותו לעולם, אבל ישלם כדי דמיו. ואם אין לו יהיה דמיו עליו חוב עד שתשיג ידו ונגאל. והראיה לדברי חכמים מה שאמר למעלה (פסוק י"ט) רק שבתו יתן ורפא

ירפא, ואם נעשה באיש אשר יכה את רעהו כאשר עשה בו, מה ישלם אחרי כן, והוא גם הוא צריך שבת ורפוי. ואין טענה מפני המתרפא מהרה, כי אין זה פשוטו של מקרא. אבל הכתוב ידבר בכל אדם. וגם אם נתרפא יותר מהר, כבר לקחנו נקמתו ממנו כי עשינו לו כאשר עשה בשוה.

ועל דרך הפשט אין הצלה מזאת השאלה, לבד אם יאמרו כי המכה אשר יתן מום בעמיתו (ויקרא כ"ד: י"ט) והוא מום קבוע שישאר בו, כגון עין יד ורגל וכויה שישאר ממנה הרושם לעולם, אז נעשה כמותה בגופו, והוא מה שאמר (שם כ') כאשר יתן מום באדם כן ינתן בו, ואין בזה תשלומי שבת ורפוי כלל. אבל אשר יכה אותו באבן או באגרופ על בגדיו ונפל למשכב ונתרפא רפואה שלימה ולא נשאר בגופו מום, בזה אמר (לעיל פסוק י"ט) רק שבתו יתן ורפא ירפא. והנה הכתוב שהזכיר כויה ופצע וחבורה, כפי משמעו כל הנזקים האלו בכלל הזה, והפצע והחבורה יתרפאו לגמרי. ומה שאמר הכתוב שם (ויקרא כ"ד: י"ט) ואיש כי יתן מום בעמיתו רצה לכלול כל המכות, שלא האריך שם להזכיר פצע וחבורה וכויה, ואמר מום, כי כל מכה יעשה מום לשעתו, ואפילו המתרפא נקרא מום, כאמרנו מום עובר (בכורות ל"ז:). והתורה קראה גרב או ילפת או מרוח אשך מום (ויקרא כ"א: כ'), וכלם עוברים ומתרפאים. וכתוב ילדים אשר אין בהם כל מום (דניאל א': ד'). והכלל כי הקבלה בכל מקום אמת.

רמב"ן ויקרא כ"ד: י"ח

אין נפש תחת נפש – בבהמה, ממש, שיצטרך לקנות לו בהמה כבהמתו, אבל שישלם לו דמים בשווי הנזק אשר עשה לו. וכן שבר תחת שבר עין תחת עין - (בפסוק כ'), על דעת רבותינו (ב"ק פ"ג:).

ר' בחיי שמות כ"א: כ"ד

קבלת רז"ל בזה: (מכילתא נזיקין פרשה ח') דמי עין ולא עין ממש, והראיה מה שהזכיר למעלה: "רק שבתו יתן ורפא ירפא" ואם נעשה באיש אשר יכה את רעהו כאשר עשה בו מה ישלם אחרי כן והוא גם הוא צריך שבת ורפוי, ועוד כי זה שהוציא עין חברו אילו עשינו לו כן והוציאנו את עינו לא כל הטבעים שוים, ואולי השני יומת בהוצאת עינו מפני שטבעו רך מן הראשון, והתורה אמרה: "עין תחת עין" ולא עין ונפש תחת עין, ואם כן אין בזה השוואת היושר והמשפט לכל טבעי בני אדם זולתי בדמים, ועוד הכתוב שאמר: (ויקרא כ"ד: י"ט-כ') "ואיש כי יתן מום בעמיתו כאשר עשה כן יעשה לו", "שבר תחת שבר עין תחת עין שן תחת שן כאשר יתן מום באדם כן ינתן בו", אי אפשר שיתקיים הכתוב הזה אלא כפי קבלת רז"ל בדמים ולא נטילת אבר ממש, לפי שאי אפשר לאדם לעשות חבורה כאותה שעשה לו חברו באורך וברוחב ובעומק ולא יתכן לו לצמצם, ואם יעשה פחות או יותר לא קיים "כאשר עשה כן יעשה לו", אלא מכאן שאינו ממש אלא דמים, כדמי מה שעשה לא פחות ולא יותר.

ויש לשאול היאך נקיים הכתוב: "כאשר עשה כן יעשה לו" אם לא בעשיית חבורה ממש שהרי הוא חבורה עשה ואם זה שעשה חבורה הוא חייב לשלם דמים היאך יתקיים "כאשר עשה כן יעשה לו".

ויש לומר כי פירוש "כאשר עשה כן יעשה לו" כאשר הרע כן ירעו לו, והראיה מדברי שמשון שאמר: (שופטים ט"ו: י"א) "כאשר עשו לי כן עשיתי להם", והלא הם גזלו את אשתו והוא שרף את תבואתם, והרי מעשה שלהם

לא היה כמעשה שלו, אלא ודאי כיון שהרעו זה לזה כאלו השתלמו הגמול. וכן מצינו בדברי הנביא שמתנבא על עשו: (עובדיה א': ט"ו-ט"ז) "כאשר עשית יעשה לך גמולך ישוב בראשך", "כי כאשר שתיתם על הר קדשי", והא למדת מן הדעת ומן הכתוב ומדברי חכמים שאין פירוש עין תחת עין ממש אלא דמים, כן כתב רבינו חננאל ז"ל.

רלב"ג באור דברי הפרשה שמות כ"א: כ"ד-כ"ה

עין תחת עין – רוצה לומר: אם לא יהיה אסון; שאם היה שם אסון, יהיה העונש "נפש תחת נפש" (לעיל כ"ג). אמנם כשלא יהיה שם אסון, יענש בממון לפי הנזק שהגיע למוכה; כאלו תאמר, שאם חסרו אבר, יפרע לו דמי האבר ההוא. ואי אפשר שיובן מזה, שאם סמא את עינו, יסמאו עין המכה; וזה, כי בולדות, אעפ"י שהיה סופם להיות נפש, הנה מפני שאינם עתה שלמי הבריאה לא יענש כי אם בממון. ולזה יהיה הרצון בזה, שאם היה הנזק בולדות, יענש בממון, ואותו הממון יהיה לבעל, כמו שקדם; ואם היה הנזק באופן אחר, כאלו תאמר שחסרו עינה או שינה או אבר מאבריה - יהיו אומדין עין תחת עין בממון; כאלו תאמר, שיראו כמה יהיה ערך הנזק בעין וכמה יהיה ערכו אחר שחסר עינו, ואותו הפחת ישלם המזיק (ראה משנה ב"ק ח': א'). וכבר יתבאר לך עוד שזה העונש הוא ממון ממה שאומר; וזה, שכבר מצאנו בנזקין שיש בהם עונש ממון, כמו שקדם, באמרו "רק שבתו יתן ורפא ירפא" (לעיל י"ט). וכן הענין בולדות (ראה בה"פ לעיל כ"ב), שהם כמו אבר מאברי האשה - וזה יתבאר מההזון אשר להם במעי אמם מדמיה, כמו הענין בשאר אבריה - ולזה ראוי שיהיה הענין כן באלו הנזקין. ואין לאומר שיאמר, שכבר יעשו לו מכה כמכה ההיא, ויתן עם זה השבת והרפוי, כי אין זה מיושר התורה, רוצה לומר, שיענש יותר ממה שהזיק; ולזה הוא מבואר שהוא יפטר בממון. ועוד, כי הזק הולדות הוא יותר עצום מהזק האברים, ואין ראוי שיהיה העונש על ההזק היותר עצום יותר קל; ואם היה אמרו עין תחת עין כפשוטו, יהיה העונש עליו יותר מהעונש על הולדות, כי עונש הגוף הוא יותר קשה לאין שעור מעונש הממון. ועוד, כי כמו שבהזק המיתה אין הבדל במין בין העונש אשר יגיע על המתת עבדו והעונש אשר יגיע על המתת זולתו, כן ראוי שיהיה הענין בנזקין. והנה מצאנו העונש על נזקי העבד - ממון, כי הוא ישולח לחפשי תחת עינו או תחת שינו (ראה להלן כ"ו-כ"ז); ואם היה אמרו עין תחת עין כפשוטו, היה ראוי שיהיה כן בעונש אשר יגיע לאדון בשחתו עין עבדו, לא יהיה הבדל ביניהם במין, אבל יהיה ההבדל ביניהם באופן אחר; כאלו תאמר, שאם יעמוד זמן מה אחר ההכאה קודם שתשחת עינו - יפטר האדון. ועוד, כי התורה הזכירה באלו החבלות החמור תחלה - כמו שנבאר במה שיבא (ראה חקירה בענין סידור המצות בפרשת 'משפטים' - שמי' כ"ד: י"ח) - וכבר התחילה לבאר שהעונש בנזקין הוא ממון, במה שחייב לתת שבת ורפוי למוכה, ואמרה כי כבר ינקה המכה מעונש אחר. ואחר כך רצתה לבאר אופן הטלת זה העונש, שלא נחשוב שיפטר בשבת והרפוי, אבל אם היתה החבלה בולדות יתן גם כן דמי ולדות; ואם היתה החבלה באברים אחרים, יתן דמי האברים ההם. ועוד, כי התורה אמרה במאמר כולל, כי כשלא יהיה אסון יענש בממון, ולזה יהיה אמרו עין תחת עין שב אל מה שאמר "עונש יענש" (לעיל כ"ב); רוצה לומר, שהוא יענש בממון עין תחת עין. ועוד, כי עונש הגוף ועונש הממון הם עונשין אין התיחסות ביניהם, וראוי שיהיה העונש לפי המרי; ובהיות הענין כן, הנה הדברים אשר יהיה ענשם בגוף אין להם יחס אל הדברים אשר ענשם ממון, כי ההיקש הוא אחד. וכאשר היה זה כן, הנה מן השקר שישתתף בדבר האחד בעינו עונש הגוף ועונש הממון. ולפי שכבר התבאר שבכמו אלו ההיזקין יהיה שם עונש בממון, שנאמר "רק שבתו יתן ורפא ירפא" (לעיל י"ט), הנה הוא בלתי אפשר שיהיה שם עונש גוף גם כן. ולא

יקשה בעיניך, איך יתכן שיובן אמרו עין תחת עין - ממון, כי כמו זה הלשון אמרה התורה במה שהוא ממון : אמר בפרשת 'אמור אל הכהנים' 'ומכה נפש בהמה ישלמנה נפש תחת נפש' (ויקרא כ"ד: י"ח). ויותר מזה זר מה שאמר אחר זה "השור יסקל וגם בעליו יומת" (להלן כ"ט) - שהוא בלי ספק ממון, כמו שנבאר בהגיענו שם בגזרת השם. הנה קראה התורה 'מיתה' תתו דמי נפשו, כאמרו "אם כופר יושת עליו ונתן פדיון נפשו" (להלן ל'). ועוד, כי התורה אמרה "ולא תקחו כפר לנפש רוצח" וגוי' (במ' ל"ה: ל"א), ולמדנו מזה - לפי מה שהתבאר בשרשים הכוללים (הקדמת רלב"ג לבר' - המקום הששי) - שבמה שהוא למטה מזה יקחו כפר; ולזה יתבאר, שבכמו אלו החבלות יהיה העונש ממון. ואחר שהתישב לנו זה, נשלים באור הענין. אמר, שאם לא יהיה שם אסון (ראה לעיל כ"ב), הנה יענש במה שחבל בממון עין תחת עין - רוצה לומר, שישומו דמי עין הנזק וישלם לו. וזאת השומא תהיה בשישומו כמה יהיו דמיו אם ימכר קודם שנשחת עינו, וכמה יהיו דמיו אם ימכר אחר השחתו. וכבר נתבאר במה שקדם (לעיל י"ט), שהוא יתן לו גם כן השבת והרפוי. וכבר יתבאר לך גם כן, שהוא ישלם לו דמי צערו אשר נצטער בזאת ההכאה, מהענין בעצמו וממה שנזכר מזה בתורה. וזה, שהוא ראוי שישלם לו זה הצער, כי אתה תמצא האנשים המשתכרים לעשות מלאכה, שכל מה שיגיע יותר במלאכה ההיא מהצער, יותן להם שכירות יותר רב. והנה נזכר זה גם כן בתורה: אמר כויה תחת כויה, והנה אפשר בכויה שלא יגיע בה נזק זולת הצער; כאלו תאמר, שכואו בשפוד על צפרנו (ראה משנה ב"ק ח' א'). ואמר גם כן בקנס האונס "תחת אשר ענה" (דברים כ"ב: כ"ט) - רוצה לומר, שהוא ישלם זה בעבור שציער אותה. וכן יתבאר לך, שהוא ישלם דמי הבשת, כי אתה תמצא באנשים אשר ישתכרו לעשות מלאכה, שכל מה שיהיה הבשת בעשיית המלאכה ההיא יותר עצום, יותן להם שכירות יותר רב. וכבר נלמד זה גם כן ממה שאמרה התורה "ושלחה ידה והחזיקה במבושיו וקצותה את כפה" (דברים כ"ה: י"א-י"ב) - והוא עונש ממון, לפי מה שהתבאר מדברינו; והנה לקחה התורה הפרט אשר יהיה בו בשת, להורות שכבר תקפיד התורה בענין הבשת. ולזה תמצא גם כן, שיענש מוציא שם רע מפני הבשת; כי הוא לא הזיק באופן אחר, ועם כל זה ענשה אותו התורה מאה כסף (ראה דברים כ"ב: י"ט). ומזה המקום יתבאר לך, כי בשת הוא ממון, לא קנס, כמו שחשבו רבים; ולזה אמרו ז"ל (משנה כתובות ג' ט'): משלם בשת ופגם על פי עצמו, ואינו משלם קנס - כבר בארו לך, כי הבשת הוא ממון. ועוד, כי הם אמרו במאמר כולל (שם), כי כל מי שאינו משלם כמה שהזיק, אינו משלם על פי עצמו; ולפי שהבשת הוא דבר שמשלם בו כמה שהזיק, כי הוא משוער לפי המבייש והמתבייש, הנה הוא יהיה משתלם על פי עצמו, ומה שזה דרכו הוא ממון. ולא יטעך מה שאמרו בראש 'החובל' (ב"ק פ"ד): על ענין הבשת: חסדא חסדא קנסי קא מגבית בבבל - שיורה שהבשת הוא קנס; וזה, כי הבשת הנזכר שם הוא קצוב, לא ישוער לפי המבייש והמתבייש, ומה שזה דרכו הוא קנס. ולזאת הסבה קראנו שלשים של עבד (ראה להלן ל"ב) 'קנסי', ואעפ"י שעיקרם ממון, לפי שהתורה השותה בזה עבד לעבד (ראה משנה ב"ק ד' ה'). וכבר יתבאר לך גם כן ממקומות רבים מהתלמוד שהבשת הוא ממון; ואין הנה מקום זאת החקירה, כי הוא יותר ראוי בחבורים התלמודיים. והתמה מהרב המורה, שכתב שהבשת הוא קנס, ונתן הסבה בהיותו משלם בשת על פי עצמו, לפי שבשעת ההודאה ביישו (מש"ת חובל ה' ו' ח'). וזה ממה שאינו ראוי להיות כן, שאם לא היה שם בשת זולת זה הבשת אשר בדברים, היה פטור עליו, כמו שנתבאר בפרק 'החובל' (ב"ק צ"א); רוצה לומר, שהמבייש את חברו בדברים - פטור. וראוי שתדע, כי דמי ולדות הם לבעל, כשהיה חי בשעת נגיפה, כי התורה זכתה לו בהם. אמנם אם נגפוה אחר מיתת הבעל, יהיו דמי הולדות לאשה, לא ליורשי הבעל (ראה מש"ת חובל ד' ג'). וכן הענין במי שהיתה מעוברת ואין לה בעל, שדמי הולדות הם שלה. וזה מבואר בנפשו לפי לשון התורה עם מה שהתבאר מהשרשים הכוללים ומהענין בעצמו. ומזה יתבאר, שאם היה בעלה גר ואין לו יורשים, וחבל בה בחיי הגר ומת הגר, הנה יפטר מדמי

ולדות, כי נכסיו הם הפקר וכל הקודם בהם זכה (ראה שם; משנה ב"ק ה' ד'). ובכאן התבאר, שהחובל בחברו חייב בחמשה דברים: בנזק, אם חבל בו באופן שלא ישוב לענינו הראשון, כמו ששחת עינו או קטע ידו, ובשבת וברפוי ובצער ובבשת. וכבר תהיה החבלה באופן שיתחייב בקצת אלו הדברים זולת קצת; כאלו תאמר, שאם לא היה שם כי אם צער, לא ישלם כי אם צער; ואם לא היה שם כי אם בשת, לא ישלם כי אם בשת, והקש על זה (ראה ב"ק פ"ג: וא"י). והנה למדנו ממה שאמר "ולא יהיה אסון ענוש יענש" (לעיל כ"ב), שהדבר שיש בענינו מיתת בית דין לא יתכן שיהיה בו עונש ממון, כי עונש הגוף ועונש הממון הם ענינים מתחלפים חלוף רב ולא יתכן שיהיו בנושא אחד. ולזה יתבאר, כי מה שיהיה בו עונש מיתתה אם היה מזיד, לא יפול בו עונש ממון אפילו אם היה שוגג, כי ההבדל שיש בין שוגג למזיד אינו אלא לחייבו מיתה או לפטרו (ראה כתובות ל"ז:).

רלב"ג שמות כ"א תועלת ה'

התועלת החמישי הוא במצות, והוא מה שצוה להיות החובל בחברו משלם ממון בכל הצדדין אשר הגיע לו נזק. ואם חבל בעבדו הכנעני - כאלו תאמר, שהפיל את שנו וסמא את עינו - ישלחו לחפשי. והנה התועלת בזאת המצוה הוא מבואר, והוא לסלק ההזקים מבין בני האדם. ובה עוד תועלת בדעות, במה שהגביל שיהיו דמי הולדות לבעל, כי זה ממה שיפקח עינינו שזרע הזכר הוא הנותן הצורה, והחמר הוא מזרע הנקבה; ולפי שההויה תיחס אל הצורה, כי היא השרש, היו דמי הולדות לבעל. ואולם שרשי זאת המצוה הם שבעה עשר: השרש הראשון הוא, שיתחייב החובל בחברו לשלם ממון, והוא חמשה דברים: נזק, שבת, רפוי, צער, בשת. בנזק נאמר "ענוש יענש כאשר ישית עליו בעל האשה" (שמי כ"א: כ"ב), והוא דמי הולדות אשר העדירם ממנו; ואמר "יד תחת יד רגל תחת רגל" (שם כ"ד), והוא ממון, כמו שבארנו בזאת הפרשה (בה"פ שמות כ"א: כ"ד-כ"ה). ואמר בשבת ורפוי "רק שבתו יתן ורפא ירפא" (שם י"ט); ואמר בבשת "וקצותה את כפה" (דב' כ"ה: י"ב), והוא ממון, כמו שבארנו (שם). כבר נתבאר זה השרש בשמיני מקמא (ב"ק פ"ג: וא"י). והוא מבואר, כי במקום שיקרו כל אלו החמשה דברים - ישלם כלם; וכאשר לא יקרו כי אם קצתם - ישלם מה שיקרה מזה. כבר נתבאר זה בשמיני מקמא (שם) ובירושלמי (ב"ק ח' א' ו' ב'). השרש השני הוא, שבארבעה דברים מאלו יהיה בהם דין השגגה ברצון, כיון שיש לו פשיעה-מה בה בזה, זולתי בבשת, שלא יתחייב עד שיתכוין להזיק או לבייש, שנאמר "וקרבה אשת האחד להציל את אישה מיד מכהו ושלחה ידה והחזיקה במבושיו" (דב' כ"ה: י"א). וזה, שלא חלקה התורה בין שוגג למזיד כי אם במכה נפש, שנאמר "ואשר לא צדה" וגו', "וכי יזיד איש על רעהו" (שמי כ"א: י"ג-י"ד); אבל בחבלות יתחייב לשלם אעפ"י שהוא שוגג, כיון שהוא פושע; כמו הענין במי שנתחייב גלות, שהוא פושע פשיעה-מה. כבר נתבאר זה השרש בשני מקמא (ב"ק כ"ו-כ"ז). השרש השלישי הוא, שלא יתחייב המזיק בשגגה אם היה הנזק הוא הפושע יותר בהגעת הנזק לו. כאלו תאמר, שזרק זה את האבן והוציא הלה את ראשו וקבלה; או שנכנס לרשות המזיק שלא ברשותו, והזיקו בשגגה. וכן הענין אם היו שניהם במדרגה אחת מהפשיעה, וזה מבואר בנפשו חיובו. כבר נתבאר זה השרש בחמישי מקמא (ב"ק מ"ח: -): ובשלשה עשר מסנהדרין (ראה מכות ח' א'). השרש הרביעי הוא, שהשגגה שהיא למטה מהשגגה שיתחייב עליה גלות, כאלו תאמר, שהיא קרובה לאונס - כגון שנפל מן הגג ברוח שאינה מצויה והזיק, והנה לו בזה שגגה-מה, והיא עלייתו לראש הגג במקום יתכן שתפילהו רוח שאינה מצויה, ואעפ"י שלא תקרה אלא על המעט; וכן אם היתה אבן מונחת בחיקו והכיר בה ושכחה, או שלא הכיר בה מעולם, ועמד, ונפלה והזיקה - הנה באלו לא ישלם כי אם הנזק לבד, כי התורה אמרה "יד תחת יד רגל תחת רגל" (שמי כ"א: כ"ד) - מכל מקום ישלם הנזק. ונתבאר זה עוד ממה שחייבה התורה בדמי ולדות ולא זכרה שם תשלומין אחרים, להורות שכבר יקרה שיתחייב בדמי

וולדות ולא יתחייב בארבעה דברים הנשארים; כגון שנתכוון לזרוק שתים וזרק ארבע והזיק האשה, שהיא שגגה קרובה לאונס. וראוי היה להיות כן; וזה, כי השוגג והמזיד חייבין באלו הדברים, זולת הבשת שלא יתחייב בו כי אם המזיד, והאנוס פטור מכולם, כמו שנתבאר בשרשים הכוללים; ולזה ראוי שיהיה השוגג הקרוב לאנוס חייב בקצתם, ובקצתם לא. וראוי שיהיה מה שיתחייב בו הוא הנזק, כי הוא הדבר היותר ראוי לשלם, כי ההזק בו הוא יותר נגלה; עם שהוא נוהג גם בממונו שהזיק. וראוי שלא יעלם ממנו, שאם היה בזה הנזק יד אחר, הוא פושע בו - הנה יתחייב זה השני. כאלו תאמר, שהפילו חברו מראש הגג והזיק; או ששם כלים או אדם אצלו בעת שהוא ישן, והזיקם הישן בתנועתו בעת השינה; וזה מבואר מאד חיובו. כבר נתבאר זה השרש בחמישי מקמא (ב"ק נ"ג): ובירושלמי בשני מקמא (ב"ק ב' ח' ג' א'). השרש החמישי הוא, שאלו החמשה דברים שמין לפי מקבל הנזק, זולתי הבשת, ששמין אותו לפי מקבל הנזק והמזיק. והמשל, שאם חסרו אבר, כגון שקטע ידו או רגלו - שמין כמה נפחת ערך איש כזה, אם ימכר לעבד, מפני חסרון האבר ההוא; וזהו נזק. ואחר זה משלם הצער, בששמין כמה היה אדם כזה נותן שלא יחוסר ממנו זה האבר בזה האופן המצער, אך יחוסר ממנו בסם-מה, שלא יצטער בו כי אם צער מועט. והוא מבואר, שכל מה שיהיה הנזק יותר מעונג ויותר עשיר, יהיה ערך הצער יותר רב. והשבת משערין לפי מה שבטלו ממלאכתו כל ימי חליו, לפי המלאכה שהוא יודע בה, אם לא חסרו אבר; ואם חסרו אבר, משערין לפי מה שבטלו מן המלאכה שיוכל לעשותה בזולת האבר ההוא כל ימי חליו, אך דמי מלאכת האבר ההוא נכללו בדמי האבר ההוא. וכן ידמה שהרפוי יהיה מתחלף גם כן לפי מעלת הנחבל, כי כבר יתחלפו הרפואות הלקוחות - אם דרך הפה, אם מחוץ - לפי מנהג מקבל הרפואה והיותו ענוג או הפך. והבשת משערין לפי המבייש והמתבייש. וזה, שאם היה המבייש פחות ונבזה, יהיה הבשת יותר גדול ממה שיהיה אם היה נכבד. וכן אם היה המתבייש נכבד, הנה בשתו יותר גדול ממה שהיה אם היה נבזה. כבר נתבאר זה השרש בשמיני מקמא (ב"ק פ"ג): השרש הששי הוא, שאומדין מה שהזיק בו, אם יש בו כדי להזיק הנזק ההוא; שנאמר "באבן או באגרופ" (שמי' כ"א: י"ח) - שיש בו כדי להזיק. כבר נתבאר זה השרש בשמיני מקמא (ב"ק צ"א). השרש השביעי הוא, שלא יתחייב בדיני אדם אם הזיק חברו בשהבעיתו, או שצעק באזנו וחרשו - כיון שלא נגע בו בדבר מורגש, ואינו דומה ל"אבן" או ל"אגרופ" שאמרה תורה (שמי' כ"א: י"ח). וכן אם ביישו בדברים - פטור, שאינו דומה למה שאמרה תורה "ושלחה ידה והחזיקה במבושיו" (דב' כ"ה: י"א). כבר נתבאר זה השרש בשמיני מקמא (ב"ק צ"א). השרש השמיני הוא, שהנוגף את האשה בכונה, ויצאו ילדיה ולא מתה - משלם דמי הולדות זולת מה שיתחייב מפני מה שהזיק בגוף האשה, לפי מה שקדם (לעיל שרשים א', ה', ו', ז'), שנאמר "ולא יהיה אסון ענוש יענש כאשר ישית עליו בעל האשה" וגוי' (שמי' כ"א: כ"ב). ואם מתה - פטור מדמי ולדות, שהרי הוא חייב מיתה אם היה מזיד, ולא יתכן שיתקבצו בפועל אחד בעינו עונש המיתה ועונש הממון יחד, כמו שהתבאר בשרשים הכוללים; ולזה אמר "ואם אסון יהיה ונתת (בנוסחנו: ונתתה) נפש תחת נפש" (שם כ"ג). ולזה הוא מבואר, שאעפ"י שהמיתה בשגגה - פטור מדמי ולדות, לפי שעונש הפועל הזה הוא אם חוייב מיתה אם פטור ממנה, ולא יוכל להגיע אל עונש הממון. כבר נתבאר זה השרש בשמיני מקמא (ב"ק פ"ג): השרש התשיעי הוא, שאם לא נתכוון לאשה - אעפ"י שמתה, חייב בדמי ולדות לבעל, לפי שאין בזה הפועל עונש מיתה כלל, כמו שקדם (לעיל, תועלת ד' שרש ב'). כבר נתבאר זה השרש ברביעי מקמא (ב"ק מ"ב). השרש העשירי הוא, שהעובר הוא כמו אבר מאברי האשה, ולזה היה עונש הנוגף את האשה ויצאו ילדיה - ממון; שאם היו חשובים לנפש, היה ראוי שיהיה בהם חיוב מיתה. והיה זה כן לפי שהעובר הוא נזון מהדם ההווה בכבד אמו, כמו הענין בשאר אברי אמו. כבר נזכר זה השרש בחמישי מקמא (ב"ק מ"ז). ובתשיעי מסנהדרין (פ' -): ובמקומות רבים מהתלמוד, והוא מהשרשים הכוללים. השרש האחד עשר הוא, שהנזק והצער הוא לאשה; ודמי

הולדות לבעל, כשהיה לה בעל, כי התורה זכתה לו בהם. ואולם אם מת הבעל יהיו דמי הולדות גם כן שלה. והיה זה כן, כי לא זכתה התורה בדמי הולדות כי אם לבעל, לא ליורשיו, כי אין האשה נקנית להם; ולפי שהולדות הם כמו אבר מאבריה, הנה יהיו דמי הולדות שלה. והנה יתבאר כי הנזק והצער לה, לפי שהתורה לא זכתה לבעל אלא בדמי ולדות, שיש לו מבוא בהוייתם ולא יחסר בהפקדם מגוף האשה; ואמנם מה שיחסר מגוף האשה בהפקדו, ראוי שיהיה לאשה, וכן הצער הוא לאשה לזאת הסבה. ואולם השבת הוא לבעל, אם היו מעשי ידיה שלו. וכן הענין בעבד עברי, כי מלאכתו לרבו. וכבר נתבאר זה השרש בחמישי מקמא (ב"ק מ"ט: א'). ומזה יתבאר, שהכפר הוא ליורשי האשה אם הרג אותה שור מועד, לא לבעל. כבר נתבאר זה ברביעי מקמא (ב"ק מ"ב:). והנה יתבאר מאלו הדברים, שהבשת הוא שלה; וכן יראה מהתוספתא בפרק 'שלשה עשר אבות נזיקין' (ב"ק ט': י"ד) ומהמשנה בששי מכתובות (א'), כי החולק על זה הדעת שם הוא יחיד, וכן הענין בתוספתא (שם). ואולם הרב המורה (מש"ת חובל ומזיק ד': ט"ו) נמשך לדברי היחיד, לפי שנשאו ונתנו האמוראים להקשות ולתרוץ על דעתו; והנראה בעיני, שאין כח במשא ובמתן ההוא לדחות הדעת הנזכר בזה במקומו, והוא מה שנתבאר מזה בחמישי מקמא (ב"ק מ"ט:), אשר יחוייב ממנו שיהיה הבשת שלה. וזה, שאם היה צודק התירוץ שתרצו שם (כתובות ס"ו) - כשהוקשה להם, האם מי שמבייש עני בן טובים יחוייב לתת בשת לכל בני המשפחה, ואמרו: התם לאו גופיה, אשתו גופיה - היה מחוייב שיהיה הנזק שלו, כיון שאשתו היא גופו, או שיהיה לו חלק בנזק; וזה דוחה מה שנזכר מזה בחמישי מקמא (ב"ק מ"ט:). ובששי מכתובות (ס"ה: -ס"ו:). ולזה הנראה בעיני, שאין הלכה כדברי אותו היחיד, כי לא נדחה תלמוד ערוך מפני שנוי דחיקי, כמו שכתב רבינו האי ז"ל (ראה שם ברי"ף); ואם היה, לא יהיה זה מן התורה אלא מתקנת חכמים. השרש השנים עשר הוא, שהמכה עין עבדו או אמתו הכנענים ושחתה, או שיפיל שן עבדו או אמתו הדומה לעין, שאינו חוזר, והוא השן שאינה שן של חלב - חייב לשלחם לחפשי. וכן הענין בשאר האברים הדומים לשן ועין שהם ראשי אברים וגלויים, כמו ראש החוטם וראשי האזניים וראשי אצבעות הידים והרגלים וראש הערוה באדם וראשי דדים באשה. ולפי שלא אמר בהם 'לחפשי יצא', למדנו שהם חסרים שלוח. וענין השלוח הוא שיכתוב להם שטר שחרור, כמו שאמר בשפחה חרופה 'או חופשה לא נתן לה' (וי' י"ט: כ'); ומשם למדנו, שאין דינם דין המשוחרר עד שיגיע גט שחרור לידם. והוא מבואר, שענין השחתת האבר יאמר על שני פנים: האחד, שישחיתנו מעשות הדבר הטבעי המיוחד לו; כאלו תאמר, שסמא את עין עבדו אלא שעדיין העין קיים והוא נזון והוא חלק מהבעל חיים. והשני הוא, שישחיתנו מהיות חלק הבעל חיים, כאלו תאמר שתמק עינו בחורה (ע"פ זכ' י"ד: י"ב). ואי זה שיהיה מאלו הוא קרוי 'השחתה'. כבר נתבאר זה השרש בראשון מקדושין (כ"ד: -כ"ה:). השרש השלשה עשר הוא, שאינו חייב לשלחם חפשי אם לא היו מיוחדים לו ויתכוין ויכה בגופם; שנאמר 'וכי יכה איש את עין עבדו' (שמי' כ"א: כ"ו) - שיהיה כולו שלו; ויכה עינו, שהיא הכאה בגופו, ויתכוין לזה. אבל אם זרק אבן ונתכון לזרוק בכותל, והכה עין עבדו או שסמא עינו או חרש אזנו בזולת הכאה בגופם - כמו שהכה באויר כנגד עינו וסמאה, כנגד אזנו וחרשה - או שלא היה העבד בכללו שלו - לא יתחייב לשלח אותו חפשי. כבר נתבאר זה השרש בראשון מקדושין (כ"ד: -כ"ה:). ובשמיני מקמא (ב"ק צ'). השרש הארבעה עשר הוא, שהחובל בעבד כנעני שלו בזולת זה האופן - פטור; אפילו אם המיתו בשבט, ועמד יום או יומים - פטור, שהרי הוא קנינו. ולזה הוא מבואר, שאם חבלו בו אחרים, משלמין חמשה דברים לרבו. כבר נתבאר זה השרש בשמיני מקמא (ב"ק פ"ז:). השרש החמשה עשר הוא, שהמפיל שן עבדו ואחר כן סמא את עינו או חבל בו - יפול ספק אם נתחייב לו דמי עינו, לפי שאינו עבד בעת ההוא, כיון שהוא מחוייב לשלחו, או לא יתחייב לו דמי עינו - כיון שהוא מחוסר גט שחרור, ידמה שכבר יקרא 'עבדו', שאם אינו במדרגת העבד לא יצטרך לו ממנו גט שחרור; וכיון שהוא ספק - המוציא מחברו עליו

הראיה. כבר נזכר זה השרש ברביעי מגיטין (מ"ב:). השרש הששה עשר הוא, שלא ינהג דין היציאה בשן ועין בעבד ואמה העבריים, כי אין גופם קנוי לאדון; אבל יתחייב להם החמשה דברים, לבד מה שישבתו מן המלאכה בעת אשר מלאכתם שלו. ולזה יהיה חלק-מה לאדון בנזק, אם היה הנזק בחסרון אבר שיבטלו בסבת חסרונו מהמלאכה, כמו היד או העין ומה שידמה להם. ודרך החלוקה בזה, שילקח במה שישולם לעבד העברי מאלו החמשה דברים קרקע, ויהיה רבו אוכל פירותיו כל הזמן שהיתה מלאכתו שלו. וכן הדין בבת קטנה, חבל בה האב או זולתו, כי מפני שהאב שולט במכירתה, הוא מבואר שמעשה ידיה שלו, ולזה יהיה לאב חלק בנזק הפוחת אותו מכספה, והוא הנזק אשר יחוסר בו אבר ישביתה ממלאכה. כבר נתבאר זה השרש בראשון מקדושין (ט"ז-כ'). ובשמיני מקמא (ב"ק פ"ו-פ"ח). השרש השבעה עשר הוא, שאשת האדם או בנו, שחבל בהם הוא או אחר - זוכין בחמשה דברים, זולת השבת, שלא תזכה בו האשה אם היו מעשי ידיה לבעל. וזה מבואר בנפשו, כי האב אינו שולט למכור את בנו, כמו שבארנו (תועלות לפרשת 'משפטים', חלק ראשון, תועלת ג' שרש ב'). כבר נתבאר זה השרש בשמיני מקמא (ב"ק פ"ז:).

רלב"ג באור דברי הפרשה ויקרא כ"ד: י"ט-כ"א

(יט) ולהוסיף ביאור שהחובל בחבירו יתחייב ממון, לא שיעשה מום בו כמו עשה בחבירו, כמו שאפשר שיובן מלשון התורה - זכרה התורה דין נתינת האדם מום בעמיתו אחר זכרה דין מכה בהמה (לעיל י"ח) שיתחייב ממון. (כא) והנה לזאת הסבה גם כן שבה התורה להזכיר אחר כך שמכה בהמה הוא חייב בתשלומין, להורות שמה שזכרה התורה בדין נותן מום בעמיתו (לעיל י"ט) הוא תשלומי ממון. ואחר זה שב להזכיר שמכה אדם הוא חייב מיתה. וכבר ביארנו זה באופן שלם בפרשת 'ואלה המשפטים' (שמי' כ"א: כ"ד); ושם בארנו האופן אשר ישוער בו מה שיתחייב החובל בחבירו לשלם לו מהממון.

רלב"ג באור דברי הפרשה דברים י"ט: כ"א

נפש בנפש – רוצה לומר, שאם יחייבו מיתה בעדותם וְדונו במיתה ההיא, שנאמר: "כאשר זמם" (לעיל י"ט). עין בעין שן בשן יד ביד רגל ברגל – ראוי שתדע שאי אפשר בעדות שיחייבו בו חסרון אבר, כי המחסר אבר יענש בממון כמו שבארנו בפרשת 'ואלה המשפטים' (שמי' כ"א: כ"ד); ולזה ירצה בו בזה המקום עונש ממון. ולפי שצוה שלא לחמול על עד זומם שלא השלים מחשבתו, למדנו שכל שכן שאנחנו מוזהרים מלחמול על החובל בחבירו באיזה צד שיהיה מאותם החמשה דברים שזכרנו ביאורם בפרשה 'ואלה המשפטים' (שמי' כ"א: י"ט, כ"ד-כ"ה). וכבר ביארה זה התורה עוד בביאור ביבשת'; אמר: "וקצותה את כפה לא תחוס עינך" (דב' כ"ה: י"ב). ואמר: עין בעין שן בשן יד ביד רגל ברגל – להורות שקנס הממון ישוער לפי האבר שהיה בו הנזק.

עקדת יצחק מ"ו

עם שנאמנו מאד דברי חז"ל במה שאמרו (ב"ק פ"ג ב) בכל הנזקין האלו תשלומי ממון. אכתוב לי הנה דברי חמודות שנמצאו בענין הזה אל המפורסם מחכמי החקירה אשר יסכימו אל אמיתת הקבלה הנאמנה עד שגזר שא"א להצדיק המדות זולתה. בפרק ה' מהמאמר הה' מספר המדות אמר אין הפרש אם הצדיק ישלול את

הרשע או הרשע ישלול את הצדיק ולא אם הנואף הוא צדיק או רשע. אבל תביט הדת אל הבדל הנזק לבד ותדין כמו בשוים כי אם זה יעשה עול וזה יקבל עול ואם זה יזיק זה יהיה ניזק על כן בהיות זה בלי צדק בלתי שוה ינסה השופט לעשותו שוה עד כאן. הנה שביאר כי הצדק בכל אלו העניינים הוא להשוות בין המזיק והניזק בבחינת הנזק לא בהשקפת ערך המזיק והניזק כי אע"פ שיהיה האחד גדול והשני קטון תדין הדת כמו בשווי והוא הנקרא לו שם צדק מאמת ומהראוי שיעויין כי הוא עצמו כתב שם בפרק ו' מה שיראה ממנו הפך זה אמר יראה לקצת אנשים כי הצדק בהחלט הוא כי כאשר עשה כן יעשה לו כמו שאמר כת פיתגוריש אשר ביארו כי הצדק בהחלט הוא באשר יקבל כאשר עשה. אמנם זה לא יכון לא בצדק החלוקה ולא ביושר וזה כי במקומות רבים לא יתכן זה כמו אם הנשיא הכה לאדם אחד אין ראוי שיוכה הנשיא. אבל אם אחד הכה לנשיא לא יספיק שיוכה לבד אבל שיענש עוד ע"כ. הרי שבמאמר הראשון הוא מסכים אל פשוטי הכתובים המשוים הדת בין כל חובל ונחבל לקבל הנזק עצמו שעשה. ובמאמר השני הוא מסכים עם קבלת חז"ל האומרי הכל לפי המבייש והמתבייש (שם) אשר מזה יחוייב לשום החבלות בממון וכבר יראה שימשך מזה חלוף הצדק בהחלט שזה יחסר אחד מאיבריו וזה מעט מממונו. ואולם כשתובן הסכמת מאמרי החוקר יראה יושר דרכי הצדיקים בלי ספק. וזה שהחכם שם שם לו הבדל בין הצדק המחלק הטובות אשר במדיני ובין הצדק המאמת אשר בין איש לאיש כי בצדק המחלק אין אדם נדון כפי מעשיו בשוה. אבל כבר יקרה שיקבל מהתועלת יותר או פחות ממה שהשתדל כי הכל יהיה לפי מה שבא מהתועלת מהמדיני אשר יחלקוה ביניה איש לפי ערכו הבכור כבכרתו והצעיר כצעירתו. אמנם הצדק המאמת אינו מביט אל ערך שאר האנשים. אבל הוא משלם לאיש כמעשהו ממש ואם הזיק בעשרה דינרים יצוה שיוזק בעשרה דינרים ואם קבל נזק מעשרה דינריי ראוי שיקבל ריוח כנגדם ולזה ראוי ומחוייב אל הצדק המאמת לשער הנזק בכמות ואיכות. כי כמו שתביט הדת אל הבדל הנזק בכמותו כן ראוי להביט אל איכותו שהאיכות יתחבר אל הכמות וזה שההכאה המגעת מהנשיא להדיוט אינה שוות הבשת ופגם להכאה שתגיע מההדיוט לנשיא. וכאשר יוכה הנשיא בעונש שהכה להדיוט כבר קבל מהבשת ופגם שיעור נמרץ מאשר עשה והוא עול מפורסם וגם כשיוכה ההדיוט לבד כאשר הכה לנשיא הנה לא סבל עונש שוה למה שעשה. אמנם הראוי שיהיה הכל לפי המבייש והמתבייש ובוה תדין הדת כמו בשוים כי כאשר יקלו מהנשיא על זה האופן לא נמחל לו מפני נשיאותו דבר מהעונש הראוי לו אלא שלא הגיע ממנו להדיוט נזק יותר גדול מאותו העונש שהענישוהו. וגם כאשר יענש ההדיוט יותר מהכאה לא מפני שפלותו נענש כי אם מפני שהנזק אשר קבל הנשיא ממנו הוא יותר גדול מאשר יוכה עליו בלבד. והנה בזה הענין ישתוו כל האנשים בצדק הזה כקטון כגדול כצדיק כרשע כי כאשר עשו יעשה להם שוה בשוה. והנה שהסכימי דעת החקירה אל הקבלה (ח) ונתברר שא"א להתקיים מאמר פשוטי הכתובים האומרים עין תחת עין שן תחת שן יד תחת יד רגל תחת רגל או כאשר יתן מום באדם כן ינתן בו באופן אחד. אם מפני שלא יהיה עין ונפש תחת עין וכבר יהיה העונש יותר גדול מהנזק. ואם מפני שכבר יקרה שיקבל החובל עול כאשר ינטל ממנו האבר שחבל בו כמו שהחובל הוא כ"ג והכה איש מבני ישראל על אזנו ורצעו או אי זה דבר שיקרא מום כי כאשר ינתן בו מום כזה נפסל מכהונתו והוא נזק מופלג והנחבל לא יפסיד כלום וכן בכל אחד מהאברים או איפכא. והנה יהיה תקן כל זה כשיושם בממון כי הוא השעור והמדה לכל הדברים כמו שנתבאר מסגולות הטבע במאמר ההוא. וזהו מה שרצינו בזה הענין הנכבד.

ותמהני מהרב המורה ז"ל שהוא נותן טעם באלו החבלות כאלו היה הדין כפשוטו עין ממש תחת עין וכו' וכתב שם פרק מ"א ח"ג ז"ל ולא תטריד רעיונך בהיותינו עונשין הנה בממון כי הכונה הנה לתת סבות הפסוקי לא סבת דברי התלמוד ועם כל זה יש לי במה שנאמר בו בתלמוד דעת ישמע פנים בפנים עד כאן. ולפי מה שכתבנו כוונת הכתוב וחז"ל הוא אחת בעצמה והוא דעת הפילוסוף בעצמו ולא אדע מה ישמיענו בפיו ולא ראיתי עליו

דבר מספיק.

ואחר שכתב כל הנזיקים אשר יקראו בין בני ברית ובין שאינו בן ברית אשר חוייב עליהם מיתה או תשלומין. אמר וכי יכה איש את עין עבדו וגו'. כי היא הכאה חלקית בעבד אשר לא יענש עליה רק הפסד עבוד' העבד המוכה וגם בזה החמירה התורה להרחיק מדת האכזריות שלא יורגל אדם לרדות עבדו או אמתו על זה האופן כי אם אין להם דין כמו בשווים כבר יהיה ביניהם צדק לפי ההדמות חייב לשמור אותו כאשר אמרנו.

עקדת יצחק ס"ח

ואחר שכתב ואיש כי יכה כל נפש אדם וגו' שהוא להשיב לאיש כדי רשעתו אשר עשה על האופן שזכר סמך אליו דינים אחרים הדומים אליו בזה ואמר ואיש כי יתן מום בעמיתו כאשר עשה כן יעשה לו שבר תחת שבר וגומר. בפרשת משפטים חייב על הנזק ועל הצער והשבת. אמנם לא שוער שם בנזק רק מה שיפחתו דמיו לימכר בשוק בחסרון האבר ההוא. אמנם מה שיפסיד זולת זה מצד היותו מום בו כמו אם הוא כהן שיפסלנו מן העבודה או אם היה נצב לפני מלכים ונדחה משירותו וכדומה. הנה לא חייבו בו, אמנם עכשיו אומר שישלם לו גם כן מה שהזיקו מצד מומו ולזה לא זכר בכאן פצע תחת פצע כויה תחת כויה חבורה תחת חבורה כמו שזכר שם שהם ענייני הצער לבד אבל זכר שבר תחת שבר עין תחת עין שהם מהמומים הגדולים הפוסלים בכהנים וזכר שן תחת שן כי הוא דבר של כיעור ומום בדבורו גם הוא דופי ביופיו בשער לא יפתח פיו.

עקדת יצחק צ"ז

אברבנאל שמות כ"א: י"ח

ואם אסון יהיה שתמות האשה מאותה ההפלה ונתת נפש תחת נפש ולשון נתינה לא יורה על הריגת הנפש אלא על נתינת כופר כי אין דינו של רוצח זה כדין רוצח של מזיד כיון שלא נתכוון לנגוף בה ולא להורגה וגם לא ינקה כמו הרוצח בשגגה יען בזה רצה להכות את בעל ריבו. ולפי שאולי לא תמות האשה אבל ימשך לה נגף אחר מחולי או חסרון אבר לכך אמר עין תחת עין וגו' וכלם הם כופר ממון הנחשבים כאלו הם עבדים ואף שיהיו בני מלכים. הנה התבאר שגם המצוה הזאת נכללה בדבור לא תרצח וכמה מהחמלה והחכמה בעונשיה מה שלא נמצא בנימוסי קצת האומות כי הם יענישו הגורם הפלת האשה בין בדעת בין שלא בדעת כעונש ההורג נפש. והתורה האלהית ראתה שהילדים שעדין לא נולדו אין ראוי שיהיה משפטם כאיש הגדול ושמה שלא נעשה בכוונה אין ראוי שיענש כמו הנעשה במזיד ואמנם משפט עין תחת עין כבר בא בקבלה שאינו כמשמעו דאלמלא כן אלא שיסמא לאדם את עינו בעבור מה שהשחית עין חבירו יתחייב פעמים רבות שיהיה עין ונפש תחת עין כי כבר יקרה שאם ינקרו בב"ד עין אדם או יכרתו ידו במשפט ימות ויהי אם כן נענש עין ונפש תחת עין בלבד. וכמו שטען הגאון וזכרו בעל ספר הכוזר כנגד הקראים המטפשים בזה. וכבר זכר הרמב"ן ע"ז גם כן טענה אחרת הכרחית והיא שאם היה עין תחת עין וגו' הכל כמשמעו למה א"כ נאמר למעלה רק שבתו יתן ורפא ירפא כי אם יעשו לו בפעל דומה למה שעשה הנה לא ישלם עוד שבת ורפוי כי יתחייב שגם כן יפרעוהו לו וילך הדבר בסבוב וכו' ואני אטעון ע"ז גם כן טענות אחרות אחר זה במקום אחר.

אברבנאל ויקרא כ"ד: י"י

והנה פירשה התורה בזה שמכה האדם בנפשו שהמיתו ענשו ג"כ בנפשו שיהרג עליו נפש תחת נפש וההורג בהמה אינו כן רק ישלם דמי הבהמה. ואמנם העושה מום בחבירו כן יעשה לו אבל לא בגופו אלא בממונו אך אם לא יפרע או לא ישלם כאשר יתן מום באדם כן ינתן לו בגופו.

אברבנאל דברים י"ט: י"ד

לא תעשה כן אבל תענישם כאשר זממו להעניש חברים נפש תחת נפש, והיה זה אם נתחייב מיתה בעדותו שימותו גם כן העדים על כל פנים, וכן אם יתחייבו בעדותם אבר מהאברים אשר החיוב הוא ממון לשלם דמי האבר ככה יתחייבו העדים לזה ממון גם כן וככה בדיני ממונות.

Modern Texts

ספורנו שמות כ"א: כ"ד

עין תחת עין. כך היה ראוי כפי הדין הגמור שהיא מדה כנגד מדה, ובאה הקבלה שישלם ממון (קמא פרק החובל) מפני חסרון השערותנו, פן נסכל ונוסיף על המדה לאשמה בה.

ספורנו ויקרא כ"ד: י"ז

ואיש כי יכה כל נפש אדם. בהיות קללת אלהים אצל קצת האומות דבר נקל מאד כאמרו והתקצף וקלל במלכו ובאלהיו (ישעיהו ח, כא) וכאמרם ז"ל (סנהדרין ס א) השומע אזכרה מפי גוי אינו חייב לקרוע שאם אין אתה אומר כן נתמלא כל הבגד כולו קרעים ועם זה נראה שיהיה דבור המקלל בזה דבור בטל בהיות כל קללה נמנעת במציאות האל יתברך באר הטעם ואמר כי אמנם הפועל הרע כאשר יהיה נעשה בנושאים מתחלפים אף על פי שהוא פועל אחד בעצמו יתחלף ענשו כפי חלוף אותם הנושאים עד שיהיה העונש בהיות החטא באיזה נושא עונש בגוף או עונש מיתה וכאשר יהיה בנושא אחר למטה ממנו יהיה העונש ממון. ועל זה נתן שלשה ראיות אחד בהורג שההורג נפש אדם חייב מיתה וההורג בהמת חבירו חייב ממון בלבד. שנית בחובל שהחובל אדם היה ראוי ליענש בגוף לולי חסרון יכולתנו לצמצם כמו שקבלו רבותינו ז"ל (בבא קמא פג - פד) והוצרך לענשו ממון ועם כל זה הנה הממון רב שחייב בחמשה דברים כמו שקבלו הם ז"ל ומכה בהמה יהיה ענשו ממון מועט. שלישית בחובל אדם שחובל באביו ובאמו חייב מיתה (שמות כא, טו) וחובל באדם אחר חייב ממון ואין צריך לומר מכה בהמה בזה האופן שיהיה ענשו מועט מאד. ולא הזכיר קללת אביו ואמו כי היא בלתי דומה לזאת הקללה שהוא דבור בטל לגמרי ולא כן קללת האב.

הכתב והקבלה שמות כ"א: כ"ד

ונתת עין תחת וגוי' שן וגוי'. מקראות אלה קשים מאד, כי לפי פשטות לשונם יראה בעליל שתחייב התורה עונשים גופיים לחסר בחובל את עינו שינו ידו רגלו, ולעשות בו כו"י פצע חבורה כמו שעשה בחברו, אמנם הקבלה האמתית מרבותינו תלמדנו שלא יענש החובל לעולם עונשי גופיים רק עונשי ממון; והמפרשים יאמרו

שהתורה מדברת מן העונש הראוי לעשות בחובל, וזה לא ירוה צמאון דורשי האמת, כי איך תזכיר התורה את העונש הראוי לעשותו ותעלים להודיענו את העונש האמתי שיש לנו לעשות בו בפועל ממש, ולזה מן החיוב עלינו ההשתדלות לבאר את לשון המקרא בדרך שיובן בו עונש הממון כפי האמת; ונבאר תחלה לשון ונתת נפש תחת נפש, כי לדרז"ל (סנהדרין ע"ט) בלשון כי ינצו אנשים, במצות שבמיתה מדבר (עמ"ש בשמות בשני עברים נצים), שנתכוין להרוג את זה והרג את האשה וחייב מיתה, עז"א ואם אסון יהיה ונתת נפש תחת נפש והוא נפש ממש, כי המתכוין להרוג את זה והרג את זה חייב מיתה, ולר"ש דסובר נתכוין להרוג את זה והרג את זה פטור ממיתה, הך ונתת נפש תחת נפש אינו נפש ממש, אבל הוא נתינת ממון, שמחוייב לשלם ליורשי האשה דמי כמו שהיתה נמכרת בשוק, אמנם לתנא דבי חזקיה דסובר נתכוין להרוג א"ז והרג את זה פטור ממיתה ופטור ג"כ מממון, דחייבי מיתות שוגגין פטורין מתשלומין, ע"כ אין בלשון דכי ינצו מצות שבמיתה אלא במצות שלא במיתה, שפגעו זה בזה בחרפות ונאצות ודברי גדופין והכאה, אבל לא כדי להמית בהכאתו, לכן כשנהרגה האשה פטור עליי ממיתה, כדין נתכוין להכותו על מתניו שלא היה בו כדי להמית דפטור ממיתה, וכיון שלא היה בו כדי להמית ודאי חייב לשלם ליורשיו כדין מזיק, דלענין נזקין לא בעינן כוונה, דאדם מועד לעולם, וכיון שאין בו כדי להמית אינו בכלל מכה אדם לפטור משום כך מממון, אבל הוא בכלל נזקין וחייב לשלם דמי הנהרג ליורשיו, ועז"א ואם אסון יהיה ונתת נפש דהיינו ממון, (כמ"ש הר"ן בחדושו לסנהדרין שם בשם הר"ר דוד, וא"צ לדברי התוס' שם ד"ה ומפקא שכתבו דלחזקי' בנתכוין לאשה מדבר, ע"ש). והנה אנו קיימלין ג"כ כתנא דב"ח דחייבי מיתות שוגגין פטורין מתשלומין (ופסקי הרמב"ם תמוהים בזה), ולפי"ז יש לנו לכוון בלשון המקרא שתי כוונות ושתייהן ע"פ הלכה, אם במצות שבמיתה הכתוב מדבר, ובאסון האשה נפש ממש מחייב, אם במצות של הכאה לבד ובאסון האשה ממון מתחייב, והנה בהתחלפות הכוונות האלה יתחלף ג"כ ביאור מלת תחת, והוא זה. כי מצאנו שם תחת שהוראתו מלאת מקום, כמלת במקום (אנשטאטט), ועיקר מובנו התמלאות דבר מקום דבר, שיתראה הדבר הממלא כאלו הוא תחת דבר הנעדר ובא אחריו, כמו כי שת לי זרע אחר תחת הבל, כלומר זרע הממלא מקומו של הבל, והכהן המשיח תחתיו מבניו, שהבן עומד במקום אביו וממלא מקומו, שבכל אלה היש ההוה ממלא מקום הנעדר הקודם, ועוד ישמש שם תחת להוראת התולדה המסובבת מן סבתה שקדמה, כמו תחת אשר קנא לאלהיו, שהקנאה סבה מוקדמת לנתינת ברית שלום, וכן תחת כי אהב את אבותיך ויבחר בזרעו אחריו, שאהבת האבות סבה לבחירה בבנים, והונח ע"ז שם תחת ע"ש שהמסובב מסודר תחת סבתו בבחינת הקדימה והאחור הזמני, וכטעם עקב הנאמר לנתינת טעם כמו עקב תשמעון, נרצה בו גם כן עקבו ותחתיתו של דבר שקדם, כן שם תחת יתן טעם למציאת דבר במה שהוא תחת סדר הסבה שקדמו המחייבת הוייתו (אונטערגעארדנעט). - ועתה עם יהיה המכוון בלשון נפש תחת נפש, נפש ממש, הנה לא ירצה במלת תחת מלאת מקומו של נרצח, כי בהרוג הרוצח הנה גם שניהם אבודים, וגם אין בפעל הריגת הרוצח תועלת ותשלום חסרון הנרצח, אבל הוא אמנם פעל גמולי המגיע לרוצח בשביל שהאביד נפש, שהרציחה סבה להריגת הרוצח, ונעשה פעל ההריגה פעל מסודר תחת פעל הרציחה שקדמתו והוא סבתו, ובד"ז אין לפרש לשון ונתת נפש כברוב מקומות שהדבר ניתן מיד הנותן ליד המקבל, אבל ענינו נתינת ההפקר (פרייז געבען), כענין יתן לפניו גוים (ישעיה מ"א), וכמו ויתן המלך הכסף בירושלים כאבנים (מ"א י'), ויהיה טעם ונתת נפש תחת נפש, נפש הרוצח יהיה נתון להפקר מיתה לסבת נפש הנרצח (פערזאן פיר פערזאן פרייז געבען); ואם יהיה המכוון בלשון ונתת נפש תחת נפש ממון לבד, אז יבואר מלת תחת מלשון הראשון, שהוא התמלאות דבר מקום דבר, והיינו עונש ממון הממלא ליורשים את הפסד הנמשך להם מפעל מיתת אביהם, ומלת ונתת מוסב על תחת נפש, ירצה נתן תשלומי ממון הממלא ליורשים את נזקם, וכן תחת עין תחת שן, וכל הבאים אח"ז יבארו עד"ז,

כי שם אסון הוא כלל מכה וחבלה בגוף (פערלעטצונג) כמש"ל, ומאמר ואם אסון יהיה הוא מאמר כללי, ואח"כ באו הפרטים הנכללים בשם אסון, והוא נפש, עין, שן, וגו', בפי ראשון נפש ממש, ובשני ראשי האברים, ובשלישי חבלות ומכות, ומלת ונתת משרת לכל הפרטים האלה; ואין טענה ממרכא טפחא שבמלות ונתת נפש, כי דוגמתו תמצא באיש כחלומו פתר (מקץ מ"א י"ב) וכן כי זה שנתים הרעב (ויגש מ"ה ו'). ונתוח הלשון הוא באופן זה, אם אסון יהיה עין ונתת תחת עין, ואם אסון יהיה שן ונתת תחת שן, וכן בכל הפרטים אחר זה, ישרש מלת, אם אסון יהיה, ומלת ונתת. וטעמו יתן לניזק תשלומי ממון הממלאים לו חסרונו, כי אחר שמשלם לו חמשה דברים כבר השלים לו ההפסד בכל אופן שהשיגוהו, כי סתם לשון נתינה הוא תשלומי ממון, כמו רק שבתו יתן שהוא נתינת ממון בלי ספק, וכן ונתן לכהן את הקדש (ויקרא כ"ב). ומצב המאמר כזה ואם אסון יהיה ונתת נפש תחת נפש (זא גיב, איזט'ס לעבען, ערזאטץ דעס לעבענס) ואם אסון יהיה עין ונתת תחת עין (איזט'ס אויג, ערזאטץ דעס אויגעס) ואם אסון יהיה שן ונתת תחת שן (איזט'ס צאהן, ערזאטץ דעס צאהענעס) הנה לשון המקרא מבואר בדרך הפשט מוסכם עם קבלת רבותינו.

הכתב והקבלה ויקרא כ"ד: י"ט

ואיש כי יתן וגו'. פרשה זו קשה מאד, כי לפי פשטות הדברים נראה ברור, שהחובל בחברו חייבתו התורה עונש בגופו, כאמור כאשר עשה כן יעשה לו שבר תחת שבר וגו', ואמר עוד כאשר יתן מום באדם כן יתן בו, ודבר זה יתנגד אל טבע האדם ודעתו, להעניש עונשי גוף כאלה באדם, וכבר באה אלינו הקבלה האמיתית מפי רבותינו, שלא יענש החובל לעולם עונש הגוף כ"א עונש ממון, לכן יאמרו המפרשים שהתורה לא הזכירה פה רק מה שהיה ראוי לענוש את החובל, ועז"א כאשר עשה כן יעשה לו כן יתן בו, כלומר היה מן הראוי לענוש בכמו אלה, ע"י בדברי המפרשים, וזה לא ירוה צמאון דורשי האמת, היאך תזכיר התורה העונש שהיה ראוי לחול עליו, ותעלים ממנו במה יענש באמת; ונראה לי ביאור הפסוקים בדרך הקרוב אל הפשט באופן שיסכים הלשון עם המוסכם בטבע ובדעת האדם ועם הקבלה, והוא זה. ידענו שאות הוא"ו הוראתו גם כן כמלת כן, להשוואת דבר לדבר (קאמפראטיף, פערגלייכונג), כמו מים קרים על נפש עיפה ושמועה טובה מארץ מרחק (משלי כ"ה), תרגומו היכנא שמועתא טבתא, והיתה יד ה' בכם ובאבותיכם, תרגומו כמה דהות באבהתכון, ויוכח גבר עם אלוה ובן אדם לרעהו (איוב ט"ז), תרגומו היך אנש, כן אות וא"ו שבמלת ואיש כאן פ"י כמו, כן איש; כי אחרי שאמר. מכה נפש בהמה ישלמנה, אמר אחריו. ואיש כי יתן מום בעמיתו (זא אויך וועגן יעמאנד זיינען נאכסטען פערלעצט), ר"ל כמו שבמכה נפש בהמה יש תשלומין, ככה הדין באיש כי יתן מום בעמיתו; ואחרי שאמר בדרך כלל שהחובל בחברו ידמה למכה נפש בהמה, שבשניהם יתחייב תשלומי ממון, הוסיף לבאר בדרך פרטי גדר ואופן תשלומי המום, עז"א, כאשר עשה כן יעשה לו. אין מלות עשה יעשה לו מוסבים על החובל, רק על המום והנחבל, כי לשון עשיי ישמש גם כן על הגמול ושכר המעשה אם טוב אם רע, כשרש פעל, כענין לא תלין פעולת שכיר, וכן כל מעשינו פעלת לנו (ישעיה כ"ו), ר"ל גמול פעולת הרעות (פערדיענסט), והיה מעשה הצדקה שלום (שם ל"ב), ר"ל שכר הצדקה (לאהן) אשר מגיע אליהם כמעשה הרשעים כמעשה הצדיקים (קהלת ח'), שענינם גם כן ענין שכר, ביום אשר אני עושה (יחזקאל כ"ב, מלאכי ג'), וכן או בן יגח או בת יגח כמשפטו הזה יעשה לו (משפטים כ"א), שאין שם עשיי כ"א תשלומין, וטעם כן יעשה כן יהיה לו גמול; וטעם כאשר עשה. בערך ההפסד שעשה המום בנחבל (אין דעם מאאסע ער דער שאדען איהם געטהאן, זאלל איהם דעם בעשאדיגטען צו גוט געטהאן ווערדען), כלומר בערך ההפסד שעשה המום בגוף הנחבל, בערך זה יבא לו להנחבל הגמול, והוא ע"י תשלומי נזק גופו, ששמין אותו מה שנפחת על ידי המום מדמי שוויו אם ימכר לעבד; ואם תסתכל בלשון

המקרא שאמר יעשה לו ינתן בו שהקדים פעל העשיה והנתינה למלך הכנוי לו, בו, תראה שאין הכנויים חוזרים על החובל, דאם כן היה ראוי להקדים הכנוי לפעל ולומר כן לו יעשה, כן בו ינתן, ואז היה משמעותו שהחובל יענש באותו המום עצמו בגוף ממש, עכשיו שהקדים הפעל אל הכנוי, ראייה ברורה שהכנויים לו בו חוזרים על הנחבל, וזה יורה שמעונש ממון ידבר, שיקבלנו הנחבל, ויבואר לך דבר זה בהבינד מהלך דרכי הלשון, להקדים תמיד את העיקר המכוון במאמר, ולאחר בו את הטפל, כמ"ש (בוירא בפי' בן לשרה, ולשרה בן), וכמו כי לא לו יהיה הזרע, הכהן אשר יכפר בו לו יהיה (צו ז') לכהן לו יהיה, לכהן המקריב אותו לו יהיה, הנה נתתי לך, לך נתתים (קרח י"ח), ובקדושים בעפר יכסנו; ואל יקשה בעיניך על שהוציא הכתוב תשלומי המום והחבלה בלשון עשי, ולא אמר בלשון היותר ברור. כן ישלם לו. כי באמת לא שייך לשון תשלומין כי אם כשנתינת הדמים ימלאו כמות וסך התביעה כולה, עד שאין לתבוע עוד לתבוע, כי נתמלא כל חסרונו, לכן בלוח ומלוח שייך לשון תשלומין, לוח רשע ולא ישלם (תהלים), ושלמי את נשיך (מ"ב ד'), וכן בתשלומי נזק שלם בשור המועד, אמר שלם ישלם שור תחת השור, וכן אמר בתשלומי כפל, ישלם שנים לרעהו, וכן בהמית בהמה ובחבלתה אמר מכה בהמה ישלמה, כי בקבלת תשלומין אלו נתמלא ונשלם כל חסרון והפסד הניזק, וזהו עצם המכוון בלשון ישלם, שימלא החסרון משלם עד גמירא, אמנם בחובל בחברו שיש לנחבל לתבוע מן החובל ה' דברים נזק צער רפוי שבת ובושת, ואין אם כן בקבלת דמי נזק גופו לבד תשלום כל תביעותיו, לכן כאן שלא דברה התורה רק בתשלומי הנזק לא הזכירה לשון ישלם, כי אין כאן עדיין תשלום גמור במלואו ושלמותו, כי חסר עוד עליו תשלומי שאר ד' דברים, לכן הזכירה לשון עשיה לבד. ועתה יזכיר קרא שלשת מיני נזקי הגוף ואמר שבר תחת שבר וגו'. ואין פירושו שיעשה שבר בגוף החובל אשר עשה שבר בנחבל, רק מתשלומי שבר ידבר, כי מלת תחת הוראתו ענין תשלום הנחסר, כמו שת לי זרע אחר תחת הבל, כי זה האחרון היה ממלא חסרון הקודם, וכן כאן תחת שבר פי' תשלום שבר (ערזאטץ פיר דען ברוך), וכן בירושלמי מתרגם תחת שבר תשלומי תברא; וטעם שבר תחת שבר, אם עשה המום בנחבל קלקול שבר, יעשה לו תיקון בתשלומי שבר, וכן עין תחת עין, ונתוח המאמר הוא במצב כזה, כאשר עשה וואס ער בעשאדיגטע כן יעשה לו זא זאלל איהם צו גוט געטהאן ווערדען כאשר עשה שבר וואס ער בעשאדיגטע ברוך כן יעשה לו זא זאלל איהם צו גוט געטהאן ווערדען תחת שבר ערזאטץ דעס ברוכעס כאשר עשה עין וואס ער בעשאדיגטע אויג כן יעשה לו זא זאלל איהם צו גוט געטהאן ווערדען תחת אין ערזאטץ דעס אויגעס כאשר עשה שן וואס ער בעשאדיגטע צאהן כן יעשה לו זא זאלל איהם צו גוט געטהאן ווערדען תחת שן ערזאטץ דעס צאהנעס מלת שבר עין שן, עונות על מאמר כאשר עשה, ומאמרות תחת שבר וגו' עונות על מאמר כן יעשה לו, דוגמת (שה"ש א') שחורה אני ונאווה כאהלי קדר כיריעות שלמה, כאהלי קדר מוסב על שחורה אני, כיריעות שלמה על ונאווה; ויראה שבאו הפרטים האלה להורות, אף שבאמת יש לנחבל עוד תביעות ד' דברים הנזכרים במקום אחר, ותשלומין המדובר פה אינם רק תשלומי נזק גופו לבד, לכן ביאר ואמר תחת שבר וגו'.

כאשר יתן מום באדם כן ינתן בו. מאמר זה נראה כמיותר לגמרי, אחר שכבר אמר מקודם כי יתן מום בעמיתו כאשר עשה כן יעשה לו; ויראה שאין מלת מום פה פירושו כמלת מום שלמעלה, כ"א ענינו חסרון (פעלה, מאנגעל) הפך התמימות, למעלה ידבר ממום המחסר איכות גוף הנחבל, שנשתנה בגופו המום והחסרון על ידי שבר עין ושן, ומלת מום כאן הוא חסרון בכמות שווי גוף הנחבל, שנשתנה גופו בהתחסרו מדמי שוויו, ומצינו מלת מום על חסרון הכמות כמו אז תשא פניך ממום (איוב י"א), כלומר שלא תדע מכל מיני מחסור וגרעון הן בגוף הן בממון, לכן שינה כאן ממה שאמר מקודם בעמיתו, ואמר באדם כי מפחת דמיו ידבר כאן, לכן אמר אדם, שנפחת מדמיו לפי מה שאדם שלם באבריו ראוי למלאכה; ומצאנו לשון נתינה לתשלום דבר אחד ומחירו,

כמו דרכם בראשם נתתי (יחזקאל כ"ב), וכן לענין התועלת, מה יתן לך ומה יוסיף (תהלים ק"כ), ואמר בכור בניך תתן לי, ובאמת אין החיוב לתת הדבר עצמו לכהן, וגם אין האב יוצא י"ח בנתינה זו (ערמ"א ב"ד סי' ש"ה), אבל המכוון בו נתינת דמי פדיונו, ויהיה לפי"ז המכוון במאמר כאשר יתן מוס באדם כן יתן בו, כערך חסרון הכמות המתילד באדם הנחבל, היינו שנפחת משווי דמו ע"י החבלה, כערך זה יתן לו עבורו תשלום גמול (נאך פעהאלטניסס דעס צוגעפיגטען ווערטהמאנגעלס, זאלל איהם דאפיר ערשטאטטעט ווערדען), מלת בו פי' בשבילו, כלומר בשביל המוס, בעבור חסרון וגרעון גוף הנחבל; והורה בזה ג"כ שבתשלומי נזקי הגוף לבד ידבר כאן לחייבו בזה, ולהעיר על שאר חיובים שעליו עוד, והם הד' דברים שבמקום אחר. והסתכל שאמר יעשה יתן בנפעל, כי תשלומי נזקי גופו הם ע"י שומת ב"ד, ששמין פחת גופו ע"י המוס. וראיתי לרבותינו (ב"ק פ"ג) שאמרו מכה נפש בהמה ישלמה וסמך ליה ואיש כי יתן מוס בעמיתו, מה הכאה האמורה בבהמה לתשלומין אף הכאה האמורה באדם לתשלומין, ואמרו (שם פ"ד) כן יתן בו אין נתינה אלא ממון, ע"ש. והדברים קרובים אל הפשט, ובזה אין הכתב והקבלה סותרים זא"ז.

הכתב והקבלה דברים י"ט: ט"ט

והנ"ל בזה דמלשון נפש בנפש שאמרה תורה כאן בעדים זוממין מוכח היפך דעת הצדוקים שאומרים דוקא בהרגו נהרגין, דאם כדבריהם הוי לי' למימר נפש תחת נפש, כמ"ש בחובל ונחבל במשפטים ובאמור, שמיתת נפש הנרצח היא סבה מוקדמת למיתת הרוצח, לכן נאמר שם מלת תחת, שהוראתו סבה מוקדמת, כמו תחת אשר קנא לאלהיו הנני נותן לו את בריתי שלום, שההקנאה המוקדמת היא סבה מוקדמת לנתינת ברית השלום (וכמ"ש למעלה במשפטים בואם אסון יהיה), ואם גם בהרגו נהרגין כדעת הצדוקין היה גם כאן ראוי לומר תחת נפש, להורות שמיתת הנרצח היא סבה מוקדמת למיתת העדים ובכוונה החסירה התורה כאן מלת תחת, ולא אמרה רק נפש בנפש, שאות ב"ית שבנפש תורה לסבה המאוחרת לבא, כמו אעבדך שבע שנים ברחל, שעבודתו היתה לסבת נשואת רחל המאוחרת לבא, וכן ויעבוד ישראל באשה, וכן נטה ידך על ארץ מצרים בארבה בשביל הארבה העתיד לבוא. וכן כאן אמר נפש בנפש, שהעדים נהרגין על מה שזממו לעשות לסבב בעדותן המיתה; עכ"פ מדלא אמרה תורה לשון תחת מוכח דבלא הרגו עדיין משתעי קרא, וע"כ ועשיתם לו כאשר זמם דאמרה תורה דוקא הוא כאשר זמם ולא כאשר עשה, וצדקו דברי רז"ל, וממקרא עצמו שפקרו המינין בא תשובתן. וגם מלשון המקרא שאמר והנשארים ישמעו וייראו מבואר כדעת רבותינו, כי במחוייבי מיתה שתכליתם לעונש הפעולה שעשו, והפעולה הולידה העונש ההוא כרוצח וכדומה, בהם לא נאמר למען ישמעו וייראו; רק בפעולות שמצד עצמם אינם כדאים לעונש חמור כזה, רק לקלות עשיית הדבר עלול הוא שיתרבו קרב העם, באלה מענישים בעונש גדול לעשות גדר בל יפרץ יותר, כמו בבן סורר ומורה, במסית ובזקן ממרא, שבשלש אלה אין עונש המיתה מכוון אל המעשה, כי פעולות אלה מצד עצמם אין מן הראוי בעונש חמור כזה, רק לקלות עשייתם הם עלולים שיתרבה בין ההמון, ולמיגדר מילתא החמירה תורה בענשם, לכן נאמר בהם למען ישמעו וייראו. ולפי"ז אם היה עונש מהוזמים בהרגו כדעת הצדוקים, הנה הם רוצחים בידיים ממש, כי יד העדים תהיה במחוייב בראשונה להמיתו, וחיובם תולדת מעשה הרציחה, ואין מן הראוי לומר אחריו והנשארים ישמעו וייראו; אבל לפי המקובל האמתי שאין דין המוזמים רק בלא הרגו, ולפי מעשיהם הקל אינם ראויים לעונש חמור כזה, ואינו רק למיגדר מילתא ולתיקון יישוב העולם, לכן שפיר אמר אחריו והנשארים ישמעו וייראו. ודע אף שבלשון נפש בנפש משמעותו נפש ממש, שאם זממו לחייב מיתה בעדותן ידונו הם במיתה, מ"מ בלשון עין

בעין שן בשן יד ביד רגל ברגל, אין המכוון בו לחייב העדים בחסרון אברים הללו, רק עונש ממון, כאשר למדונו רז"ל, ופשטות לשון המקרא יורה כדבריהם, כי אחר שידענו שהחובל בחברו באחד מאברים הללו לא יענש עונש גופי רק עונש ממון. כמש"ש במשפטים ובאמור עין תחת עין וגו', שהמכוון בו גם ע"ד הפשט עונש ממון כמש"ש, א"כ הדבר מבואר בעצמו שהעדים שזממו להעיד באחד שתבל בחברו באחד מאיברים הללו, לא יענשו רק עונש ממון ולא עונש גופי, כי ועשיתם לו כאשר זמם אמרה תורה, ולא יותר מאשר זמם, והם לא יכלו לחייב את החובל רק ממון.

הכתב והקבלה דברים כ"ה: י"א

ויש דעת רבותינו וקצתה את כפה ממון דמי בשתו. פירשו מלת וקצתה מלשון המורגל מאד, רבית קצוצה, קצץ לו דמים, שענינם נתינת קצבה משוערת, ושרשו קצץ, וכמו שנאמר מן סבב סבות, ככה מן קצץ קצות (בעשטימטען זאטץ פעסטטעללען), כי מדרך הלשון לשמש כל לשון הפסקה וכריתה גם על חתוך הדבר והפסק דין, כמו גזרו את הילד על החתוך, תגזר אומר ויקם על הגזר דין, וכן ישמש לשון חתוך על הגזרה וחתוך הדין, נחתך על עמך, ויקצב עץ לשון כריתה, וקצב אחד לשני הכרובים (מ"א ו') על נתינת השיעור והקצבה, וכן כעדר הקצובות, מזונותיו קצובים לשון ספוקים וגזורים כי באמת משמעות שתי העניני האלה אחד הם, כי ההסכמה לנטות בדבר אל אחד משני הצדדים, אחר שהי' הדבר מקודם במו"מ והויכוח והפלפול, והיו בדעותיהון מתחלה נוטים לכאן ולכאן, והי' אז תכלית הדבר עדיין מחובר משני קצות ההפך בחיוב ושלילה, לכן אחר שנתברר הדבר בעין השכל, לאיזה מן הצדדים הוא נוטה, הי"ל כאלו נחלק הדבר מהיותו עוד מחובר בין שתי קצות הענין, לכן הונח ע"ז הענין ג"כ לשון חתוך פסוק קצבה קציצה, וענינם נתינת קצבה וקציצה ושיעור הראוי. וטעם את כפה, כמו אם יש עול בכפי (תהלים ז') דר"ל במעשה כפי, כן וקצות כפה, תתן שיעור וקצבה למעשה כפה. והנה דעה זו היא דעת ר"י בספרי, שאמר וקצות את כפה ממון, או אינו אלא כפה ממש, כתיב הכא לא תחוס עיניך וכתוב גבי עדים זוממין (שופטים י"ט כ"א) לא תחוס עיניך מה להלן ממון אף כאן ממון. ופי' בס' תלפיות, מדלא כתיב כמו ברוצח (שם י"ט י"ז) לא תחוס עיניך עליו, וכן נאמר במסית (שם י"ג ט') וכן שם (ז' ט"ז), כי באלה שענשם נוגע בגופם להרגם נאמר בהם עליו, דמשמעותו עצם גופם ממש, אמנם בעדים זוממים, דלפי המקובל עין בעין שן בשן אינו רק ממון, לכן לא אמר בהם רק לא תחוס עיניך, בלא מלת עליו כיון שאין העונש בגופם ממש, וכן כאן דלא כתיב עליו, רק לא תחוס עיניך, משמע דבעונש ממון מיירי, לא הנוגע בגופה.

שד"ל שמות כ"א: כ"ד

עין תחת עין – אינו ענין למכה אשה הרה דוקא, אלא הואיל ואמר נפש תחת נפש סמך לו גם עין תחת עין וגו', לומר שכל חובל בחברו, כאשר יתן מום באדם כן ינתן בו, בין נתכוון לחבול בו, בין לא נתכוון לחבול בו אלא בחברו כמו שהוא הענין בנגיפת האשה; ורז"ל פירשו שמשלם ממון (ב"ק פ"ד.); והנה ממה שכתוב ולא "תקחו כופר לנפש רוצח אשר הוא רשע למות כי מות יומת" (במדבר ל"ה: ל"א) ראייה ברורה שהתירה התורה לקחת כופר ממון בשאר חבלות שאין בהן מיתה, וכן למטה (כ"ט ול') "ואם שור נגח הוא מתמול שלשום וגו' וגם בעליו יומת, אם כפר יושת עליו וגו'", התירה התורה לקחת כופר ממי שלא המית בידיו, רק פשע בשמירת שורו; וזה מן הדברים שהניחה התורה ביד השופטים, כי אמנם אם ימצא איש עשיר שלא יחוש לאיבוד ממונו

וימצא קורת רוח בהזיקו לבני אדם, יוכלו השופטים לעשות בו משפט כתוב עין תחת עין.

שד"ל דברים כ"ה: י"ב

וקצתה: מצוה על כל מי שנמצא שם ורואה האיש ההוא בסכנה, והלא היא עצמה להציל את בעלה עשתה, ולמה לא יותר לה להצילו כדרך שמותר וגם מצווה לאחרים להציל את המכה מיד? - היא עשתה ברמייה כי אין אדם שיחשוב כזאת על אשה, שתעיז פניה כל כך, ואם היתה עושה בשאר דרכים ובלא רמייה, לא היה בזה רע. וגם תנא קמא בספרי (כי תצא רצ"ג) לקח הדבר כפשוטו ולא בממון, אמנם שתשלם דמי כפה לא נהירא, ויותר היה ראוי שתשלם דמי מבושיו, ואם מת בה, תהיה חייבת מיתה. אבל אם הפחידה ושמטה ידה, ייתכן, שתשלם דמי כפה שהיתה ראויה להיקצץ. והנה אחר שדיבר על מעשה רמייה זה, הזכיר רמייה אחרת שהיא אבן ואבן איפה ואיפה, ולחזק שנאת הרמייה הזכיר ענין עמלק, שעשה בעקבה ויזנב בך כל הנחשלים אחריו, וצוה להכריתו ולזכור המשפט הנעשה בו, וזה למען נתרחק ממעשה רמייה. והיום יי שבט תר"ב נ"ל כי "וקצתה את כפה" הוא עונש ב"ד, על דרך (שמות כ"א: כ"ז) עין תחת עין, ולפי שאין לאשה מבושים יקצצו כפה, וקרובין לזה דברי ראב"ע.

רש"ר הירש בראשית ט': ו'

בית דין מכין ועונשין על פי דין תורה; אולם, תכלית העונש איננה להרתיע ולא להשיב לרשע כגמולו; וזאת - למרות האמור במקום אחר: "וכל ישראל ישמעו ויראו" (דברים יג, יב ועוד), וכן: "עין תחת עין" (שמות כא, כד). הנה, אין בית דין עונשים על פי ראיות נסיבתיות ולא על פי הודאת בעל דין; אין עונשים אלא בעדים והתראה; וחובה על העדים לא רק לראות את המעשה, אלא גם להתרות בנאשם לפני הביצוע ולהזכיר לו את הכתוב בתורה. דבר זה לא יתרחש לעתים תכופות, ופושע זהיר ישתמט מכך בנקל. זאת ועוד: רוב הפשעים בממון - ובכללם גם גזל - אין עליהם כל עונש ואף לא קנס כספי, אלא חובת תשלומין בלבד. הלכות אלה, המיוחדות למשפט העברי, סותרות בהחלט את ההנחה, כאילו תכלית העונש היא להרתיע. ודוקא הפסוק "וכל ישראל ישמעו ויראו" הוא ראיה לסתור. רק בארבעה ענשים נאמר "וכל ישראל ישמעו ויראו": בעדים זוממין, בן סורר ומורה, בזקן ממרה, במסית ומדיח. אולם, דוקא ארבעת אלה הם יוצאים מן הכלל. עצם המעשה ותוצאותיו הישירות אינם כה ראויים לקללה. המסית רק הסית בפיו - ללא הצלחה; עדים זוממין רק זממו, ולא עשו; זקן ממרה - יש והדין עמו; אלא שחובה עליו לבטל את דעתו מפני דעת הרוב בבית הדין הגדול; ובן סורר ומורה נהרג רק על שם סופו. לאמתו של דבר, כל ארבעתם נהרגים רק על שם סופם, בהתחשב עם התוצאות הקשות של מעשיהם - הקלים למראית עין. משום כך מקפידה התורה, שכל העם ישמע, שאדם נתחייב מיתה בשל פשע כזה. ההרתעה היא הטעם - לא של העונש, - אלא של הפומביות או ההכרזה (בזה נחלקו ר' עקיבא ור' יהודה בסנהדרין פט ע"א); ומכיון שהתורה דורשת את הפומביות או ההכרזה רק בארבעת אלה בלבד, הרי מוכח מכאן, שתכלית העונש איננה להרתיע.

כמו כן אין להוכיח מן הכתוב "עין תחת עין" וגו', שתכלית העונש היא לגמול לרשע כגמולו. מפי השמועה למדנו, ש"עין תחת עין ממון"; וכן הוכיחו חכמים, שאם נגזור עונש זה כמשמעו, תהא מידת הצדק לוקה (בבא קמא פד ע"א). אולם, אפשר להוכיח גם מתורה שבכתב, ש"עין תחת עין" הוא פיצוי כספי מדויק. שכן, בטרם

נאמר "עין תחת עין" (שמות כא, כד), כבר פסק הכתוב פיצוי כספי על כל פצע וכל חבורה: "שבתו יתן ורפא ירפא" (שם פסוק יט). אמור מעתה: "עין תחת עין" רק מגלה את היסוד הגדול של דיני העונשין בתורה: זכותו של אדם שמורה לו רק במדה והוא מודה גם בזכות חברו. הוא מקפח את זכותו, משפגע בזכות חברו. הוא מחזיר את זכויותיו לעצמו, משפיצה את חברו או נשא בענשו; כך תיקן את העוול תיקון אובייקטיבי, או - אם דבר זה בלתי אפשרי - תיקן את העוול על ידי הודאה עקרונית. לדעת חכמינו, כל עונש הוא כפרה, לא כפרה על מידת הצדק שלקתה, אלא כפרה לפושע עצמו. יש עתיד גם להרוגי בית דין, - והוא מעבר לחיי חלדם הקצרים. מיתתם מכפרת על מעשיהם, והם זוכים לחיים חדשים בטהרה מחודשת.

נצי"ב דברים כ"ה: י"ב

וקצתה את כפה. אלו הי' כמשמעו וקצתה את ידה מיבעי כמו דכתיב ושלחה ידה אלא הפי' וקצתה את כפה היינו מעשה ידיה שהוא סתמא בפלך ונעשה בכף וכדכתיב ותעש בחפץ כפיה והענין משום דאשה פגיעתה רעה שאין לה ממה לשלם רק ממע"י לפי התורה שלא היה שייך לבעלה ואם לא תרצה לעשות אין לב"ד ממה לגבות ממנה נמצא מקצים ידיה שלא תעשה או נוטלים הריוח. לא תחוס עינך. אם האשה עשירה ויש לה נכסי מלוג. וכבר היה המנהג שהיה פירות נ"מ לבעל כמו בהגר שפחת שרה וכן בעכסה בת כלב שנתן לה אביה גולות עילית ותחתית לטובת אישה וא"כ א"א לגבות מאותם הנכסים אלא מוכרים בטה"נ שאמייות הבעל קודם לה יגבה השדה כדאיתא בב"ק פ' החובל שהיה לפני תקנת אושא אבל בזה נמצאת האשה מפסדת הרבה בשביל מעט שנותנים להניזק מש"ה כתיב לא תחוס עינך להפסידה יותר ממה שחייבת לשלם.

הואיל משה שמות כ"א: כ"ד

עין תחת עין – ידוע שרוב דיני ממונות ונזקין אינם הלכה למשה מסיני, רק רובם ככולם יוצאים מסברא ע"י שקלא וטריא, וקרא אסמכתא בעלמא; אבל זה לא יביאנו לעשות כדרך המתפלספים לזלזל בדבריהם ז"ל רק להגדיל בכבודם כי יודעי העתים היו, ובעוד שהחזיקו ביסודות ובכללים שנטעה התורה והלכו בעקבותיה, ראו בשכלם הזך שלכל המצות היה יכול משה לתת בע"פ גדר וגבול חוץ מדיני ממונות ונזקין לפי שהם כמעין הנובע, וזו היא כונת הכתוב והלכת אל המקום אשר יבחר ה' אלהיך בו (פר' שופטים), ששם מדבר בדיני ממונות וחבלות "בין דם לדם" שענינו הריגה, "בין דין לדין" שענינו דיני ממונות "ובין נגע לנגע" שלפי הפשט ענינו דיני חבלה איש בחברו והראיה "דברי ריבת בשעריך", הכתוב אחריהם; ע"כ אני אומר שכל פר' משפטים דברים כפשוטם אפילו "עין תחת עין" וזה היה מצב ב"י בימים ההם שהיו צריכים לנימוסיות קשים כאלה להבדילם מחטא, לפי שעבדותם במצרים גרמה אבוד המוסר מביניהם, ועריץ המעור עין חברו אם היה נפטר באיזה שקלים דמי צערו, בשתו, שבתו ורפואתו, לא היה נמנע על זה מלהתאכזר עליו, אבל אם היה יודע שיעורו את עינו היה נשמר היטב. ורז"ל הלכו בעקבות הנביאים והשופטים שקדמום ששנו הנימוסיות לפי צורך זמנם וראות עיניהם, ובימי רות פשט דין יבוס על כל הקרובים, ותשובת דוד לתקועית, ורבים עוד זולתם יוכיחו; ומדאגה פן יטה המון העם אחר דברי הצדוקים החולקים על דברי חז"ל, סמכו דבריהם על המקרא, אבל למדונו פעם אחר פעם שאין מקרא יוצא מידי פשוטו לעולם, ובזה קיימו התורה על יסודותיה יותר מהקראים שלא ימושו מפירוש התיבות כמו שהן, וע"ז פעמים רבות הם מבולבלים ואינם יודעים לדון דין אמת לאמתו,

והם ז"ל אמרו הרוצה להתחכם יעסיק כדיני ממונות לפי שהם כמעין הנובע; ושד"ל ז"ל השתדל להוכיח משני ולא תקחו כופר שבפר' רוצח (מסעי) שבנדון הוא לא יקחו כופר אבל ביתר העונשים יקחוהו, ופירש עין תחת עין, דמי עין; ונ"ל שאין משם ראייה כלל כמו שאין ראייה מאיסור קריחה ושריטה לכהנים (פר' אמור) שיהיה מותר ללויים ולישראלים לקרוח ולשרוט על מת, ולהפך בא הצווי גם להם (פר' קדושים וראה), ואין זה נ"א תוספת אזהרה לכהנים ע"ד נבלה וטרפה לא יאכלו הכהנים (יחזקאל מ"ד: ל"א); ולפי שבשור המועד הממית אדם שבעליו קרוב למזיד התיר לקחת כופר, באה אזהרה ברוצח שלא לקחתו, מכ"ש שכל מה שיכבד העונש יכמרו רחמי האדם על הענוש, ואולי יתרצה בכופר, אבל לפי האמת (רצוני לפי פשט המקראות) אין כופר פוטר מידי עונש בשום מקום חוץ מבשור מועד.

הואיל משה ויקרא כ"ד: י"ט

כאשר עשה – בפרשה הזאת נראה לי יותר ברור מבפר' משפטים שעין תחת עין דברים כפשוטם ולא עונש ממון; ולרדות ולהדריך ב"י שבעני מצרים הקשו לבם, היו צריכים למשפטים קשים עד יום שבשבתם שקט הורד לבם מעט מעט ונפתח לחסד ולרחמים; וכן עשו יושבי עיר אטין בארץ יון, תחלה קבלו עליהם משפטי דרקון הקשים, ואח"כ פרקו עולם מעל צוארם וקבלו עליהם משפטי סולון ההגונים יותר לבני דורם; וחז"ל בראותם כי משפטי התורה היו קשים יותר מדאי לבני דורם, נטו מעליהם לטוב, אבל סמכו דבריהם על המקרא לבלתי תת מקום לכופרים לומר שתורת ה' תתחלף לפי הזמנים, והיא במהותה טהורה עומדת לעד.

רד"צ הופמן שמות כ"א: י"ח

רד"צ הופמן שמות כ"א: כ"ב-כ"ה

רד"צ הופמן ויקרא כ"ד: י"ט-כ'

כן ינתן בו – אף על פי שעונש זה לא הוצא מעולם לפועל והוחלף בעונש ממון, מכל מקום משתמשת התורה בביטויים אלה, משום שמתוכם אנו למדים על תשלום מלא של נזק, צער, ריפוי, שבת ובושת (משנת בבא קמא ח, א). אילו היה כתוב, למשל, שלם ישלם, היינו למדים שרק את הנזק צריך לשלם; ואילו "כן ינתן בו" כולל כל סוגי תשלומין.

רד"צ הופמן דברים י"ט: כ"א

נפש בנפש. בקשר ל"עין בעין" למדונו חז"ל שפירושו תשלום ממון, תמורת העין. על פי פיסקא שנתווספה מן הגליון למגילת תענית פרק שלישי היתה כזה מחלוקת בין הפרושים והצדוקים (אמנם השוה ריטר: "פילו אונד די הלכה" עמוד 133). יוסף בן מתתיהו כותב, שמעיקר הדין היה ראוי לקיים עין בעין ממש, אלא שהרשות נתונה לקחת תשלום ממון. ויש להוכיח זאת מבמדבר ל"ה: ל"א. גם חכמינו זכרונם לברכה הסתמכו על מקרא זה. אולי אמרה תורה בלשון זו, כדי לרמוז לדיינים שהרשות בידם להחמיר בדין אם השעה צריכה לכך, השוה יבמות צ': "הערות מוקדמות כלליות" לפירושי לויקרא (מהדורא עברית: חלק א' עמוד ד') ופירושי לויקרא

רד"צ הופמן דברים כ"ה:י"א-י"ב

מ"ד קאסוטו שמות כ"א:כ"ג-כ"ד